

ราชสุภาพดีอยู่จัดการเหตุการณ์ในเมืองจำปาศักดิ์ ขณะรปัตงและเวียงจันทน์ ให้การต้อนชาวเวียงจันทน์มาไว้ที่กรุงเทพฯ

การปราบกบฏเจ้าอนุตตอนที่ 2

ขณะที่พระยาราชสุภาพดีอยู่จัดการราชการที่เวียงจันทน์นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้เลื่อนยศให้เป็นเจ้าพระยาราชสุภาพดี เพื่อตอบแทนความดีความชอบพระพระยาราชสุภาพดีทำการบดีเด่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมีนโยบายที่จะให้ทัพไทยทำลายเมืองเวียงจันทน์ให้สิ้นเชิง เพื่อป้องกันมิให้เกิดกบฏขึ้นอีก และเพื่อให้เป็นจุดอย่างแก่ชาวเมืองอื่น ๆ ว่าการเป็นกบฏจะก่อให้เกิดความเสียหายมากมายแค่ไหน⁹² ก่อนจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ กรมพระราชวังบวรฯ ได้นอกให้พระยาราชสุภาพดีทราบถึงนโยบายของรัชกาลที่ 3 อันนี้แล้ว แต่พระยาราชสุภาพดีมีความเห็นว่า ไม่จำเป็นที่จะต้องทำลายเวียงจันทน์ เพราะประชาชนลาวต่างก็หมดกำลังใจกำลังกายไปสิ้นแล้วหลังการพ่ายแพ้สังหารครั้งนี้ จึงได้แต่งตั้งให้พญาเมืองเวียงจันทน์อยู่รักษาเมืองพร้อมกับทหารไทยจำนวนหนึ่ง แล้วเจ้าพระยาราชสุภาพดีก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ พร้อมกับอาราชติส ละหมื่น ข้อมูลฯให้กับไทยโดยอ้างว่าที่ต้องเป็นกบฏเพราะเจ้าอนุบัangคับ (กลับมาครั้งนี้ เจ้าพระยาราชสุภาพดีได้อัญเชิญพระบรมมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ ด้วย)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าไม่พอใจพระทัยยังนัก ที่เจ้าพระยาราชสุภาพดีไม่ได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ตามนโยบายของพระองค์ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาพดีนำกำลังไพร่พลพอสมควรกลับขึ้นไปทำลายเมืองเวียงจันทน์ แต่กำลังที่ยกไปคราวนี้มิได้จดเป็นกระบวนการทัพ เพราะมิได้คิดว่าจะมีการบดบัง แต่เมื่อเจ้าพระยาราชสุภาพดีไปถึงฝั่งตรงข้ามเวียงจันทน์จึงได้ทราบว่า เจ้าอนุและเจ้าราชวงศ์ได้กลับเข้ามายืดเวียงจันทน์ไว้แล้ว โดยได้รับความช่วยเหลือจากญวน เจ้าอนุได้นำพระคพวงออกโฉมตีคนไทยทันทีที่ยกไปถึงโดยมิให้มีเวลาตั้งตัว นายทหารซึ่งสูญเสียหายนอกไปมากถูกฆ่าตายไป 3 คน และทหารอื่น ๆ เสียชีวิตไปไม่ต่ำกว่า 200 คน เจ้าพระยาราชสุภาพดีเมื่อได้เตรียมกำลังไปพอดีจะรบ จึงต้องกลับไปรวบรวมไพร่พลที่ยังคงอยู่ พวกเจ้าอนุได้ยกข้ามฝากมยังฟังฟันพร้าวตรงข้ามเมืองเวียงจันทน์ และให้รือเจดีย์ปราบเวียงลงเสีย

เมื่อเจ้าพระยาราชสุภาพดีรวมกำลังพลได้พอดีกับเจ้าอนุและเจ้าราชวงศ์ ได้ปะทะกับทัพเจ้าอนุ ได้ปะทะกับทัพเจ้าอนุที่เขตเมืองอุตรดานี สู้รบกันถึงขั้นตลุบบอน เจ้าพระยาราชสุภาพดีถูกเจ้าราชวงศ์แทงที่ท้องล้มลง น้องชายชื่อหลวงพิชัยดันเข้าไปช่วยจึงถูกเจ้าราชวงศ์พันตายน แต่เจ้าราชวงศ์ก็ถูกปืนที่เข่า พากทัพลาวจึงถอยหนี เจ้าพระยาราชสุภาพดีถึงแม้

จะบาดเจ็บสาหัสก็ยังนำทหารตามตีเจ้าอนุต่อไปจนถึงเวียงจันทน์ เจ้าอนุสูตไม่ได้จึงหนีไปยังเมืองพวน (อยู่ระหว่างเมืองเวียงจันทน์และหลวงพระบาง) ไทยจับได้บุตรภรรยาเจ้าอนุหลายคนรวมทั้งเจ้าสุธชิสาร แล้วแต่งหัวพอกอดิตตามเจ้าอนุต่อไป ส่วนหัวพ��ไทยที่อยู่เวียงจันทน์ช่วยกันทำลายเมืองเสีย ราชพงศาวดารญวนได้บันทึกไว้ว่า ตอนนี้ญวนได้จัดกองหัวพมาช่วยเจ้าอนุด้วย แต่พอมาก็เมืองล้านนาเห็นไทยยึดเมืองเวียงจันทน์ได้แล้ว ญวนจึงเลิกหัวพ กับ ก่อนหน้านั้นก็ได้ส่งหุตคณะหนึ่งมาติดต่อกับหัวพไทยที่นครพนม เจ้าพระยาราชสุภาพดีทราบเข้าก็ให้กำจัดคณะหุตเสียเกือบหมด หนีรอดไปได้เพียง 2 คน⁸³ เพราะแคนใจที่ญวนให้ความช่วยเหลือลาวจนเป็นเหตุให้ทหารไทยต้องตายไปเกือบ 300 คน ที่บ้านพันพร้าว

เจ้าน้อยเมืองพวนเกรงว่าหัวพไทยที่ส่งไปปีบจับเจ้าอนุ จะเข้าไปปรุงงานเมืองพวนตัวย จึงรับอาสาจะสืบหาตัวเจ้าอนุ แต่ขออย่าให้หัวพไทยเข้าไปในเมืองพวน ในที่สุด ก็จับตัวเจ้าอนุได้และส่งมาให้ไทย เจ้าพระยาราชสุภาพดีนำตัวเจ้าอนุและครอบครัวลงมากรุงเทพฯ ในเดือนธันวาคม 2370 บุตรหลานของเจ้าอนุส่วนหนึ่งที่เป็นหญิง嫁ส่งไป เป็นช่างสูดีในพระบรมมหาราชวัง ส่วนเจ้าอนุและบุตรภรรยาคนโปรดถูกนำไปชั่งไว้ในกรงเหล็กประจานไว้หน้าพระที่นั่งพุทธารามค์ รวมทั้งหมด 13 กรง ตกเวลากลางคืน จึงนำออกจากรงไปควบคุมไว้ ประชาชนคนไทยที่ญูก็พิฟ้องต้องตายในสังคามปราบ เจ้าอนุก็พาภันไปนั่งแข่งด่าอยู่ทุกวัน เจ้าอนุทุกทรามอยู่ได้ 7 วัน ก็ป่วยถึงแก่กรรม เจ้าสุธชิสารได้รับพระราชทานอภัยโทษในเวลาต่อมา และบุตรหลานคนอื่น ๆ ของเจ้าอนุก็มิได้ถูกประหารชีวิต⁸⁴

เจ้าอนุวงศ์นี้ชาวเวียงจันทน์นับถือว่าเป็นผู้กล้าหาญ และเป็นวีรบุรุษของชาวลาว ได้ขานนามใหม่ให้ว่า เจ้าอนุธาราช ถึงแม้เจ้าอนุจะเป็นผู้ใจกล้าหาญ แต่ขาดความสามารถในการทรงคราม แผนการของเจ้าอนุจึงต้องล้มเหลว⁸⁵ ลาวจึงยึดขึ้นอยู่กับไทยเรื่อยมา ตลอดรัชกาลที่ 3 อำนาจของไทยในลาวมีอยู่มั่นคง ทั้งยังทรงพยายามเสริมอำนาจของไทยในลาวตอนเหนือ คือในเขตหัวพันทั้งห้าทั้งหก ให้ແນ່ນແພັນຍິ່ງນີ້ โดยขัดอิทธิพลญวนออกไปได้สำเร็จ และมอบหมายให้หลวงพระบางช่วยไทยปกครองดูแลลาวตอนเหนือ⁸⁶

4. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย ญวน และเบนร์รัชกาลที่ 3

ไทยไม่พอใจญวนเป็นอย่างมากมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 ที่ญวนเข้าไปมีอิทธิพลเหนือเขมรและทำให้ไทยต้องสูญเสียอำนาจในดินแดนเขมรไปเกือบหมด ยกเว้นที่เมืองพระตะบอง และเสียมราฐ ถึงกระนั้นไทยก็ต้องพยายามรักษาไม่ตรึงกับญวน มิให้เกิดเป็นอธิကันได้ เพราะกลัวว่าพม่าจะเข้าซ้ำเติมไทยเป็นศึกกระหนาบทางด้านตะวันตก

ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญวนเสื่อมลงจนถึงขีดสุด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเห็นว่า ญวนได้ใช้กำลังรุกรานเข้ามายในเขตประเทศไทย ทั้งในเขมรและลาวเช่นนี้ การตกลงปัญหาโดยสันติวิธีโดยใช้การเจรจาทางการทูตจะมีแต่เป็นผลเสียต่อไทยเมื่อนัดสัมมนาในสมัยรัชกาลที่ 2 และในสมัยนี้ ไทยไม่ต้องวิตกถึงสังคมร้ายด้านพม่าอีกต่อไปแล้ว เพราะพม่าทำสังคมร้ายกับอังกฤษ และพ่ายแพ้ต่อang สยดินแคนตอนได้ให้อังกฤษไปตั้งแต่ปี 2369 การที่อังกฤษได้ดินแคนพม่าตอนใต้นี้ไว้ จึงเป็นการปิดเส้นทางสำคัญที่พม่าเคยยกทัพเข้ามาตีเมืองไทย จะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงตัดสินพระทัยใช้กำลังทัพเข้าต่อต้านการรุกรานของญวนบ้าง เพื่อขับไล่อิทธิพลญวนออกไปจากลาวและเขมร ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงปลอดภัยของอาณาจักรไทยเป็นสำคัญ เพราะลาวและเขมรเปรียบเสมือนประเทศกั้นระหว่างไทยกับญวน หากปล่อยให้ญวนเข้ามาเมืองงานจะในดินแดนของลาวและเขมรแล้ว เขตอิทธิพลของญวนจะเข้ามาประชิดกับอาณาเขตของไทย ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อเอกสารชของประเทศได้ นโยบายเช่นนี้ของไทยทำให้ไทยกับญวนต้องทำสังคมร้ายกันเป็นเวลา กว่าสิบปีในสมัยรัชกาลที่ 3 ผลของสังคมร้ายนี้คือ ไทยสามารถกลับไปเมืองงานในเขมรอย่างมั่นคง เสมอ กับญวนอีกครั้งหนึ่ง

สังคมร้ายตอนที่ 1

ก. สังคมร้ายไปทหารญวนออกจากลาวภาคเหนือ

ไทยแคนใจญวนเป็นอย่างมากที่พญาไม้แทรกแซงเข้ามายในลาวอีก โดยให้ความช่วยเหลือเจ้อนุในการเป็นกบฏต่อไทย ในปี พ.ศ. 2369 นองจากันญวนยังแฝ่านาจเข้าไปในเขตลาวตอนเหนือ คือในเขตเมืองพวน หัวพันทั้งห้าทั้งหก และบางส่วนของสิบสองจังหวัด เมืองพวนและหัวพันทั้งห้าทั้งหก แต่เดิมอยู่ในอำนาจเวียงจันทน์ จึงถือว่าอยู่ใต้อำนาจไทยด้วย ในปี พ.ศ. 2372 ญวนส่งทหารเข้าไปในเมืองพวนถึง 3000 คน ไทยจึงร่วมมือกับหลวงพระบางจัดส่งกำลังทหารไปขับไล่ทหารญวน ได้ทำการสู้รบกับทหารญวน และในที่สุดในปี 2377 ท้าวไทยสามารถขับไล่กองทหารญวนออกไปจากภูมิภาคแทนนี้ได้สำเร็จ ทหารญวนถูกฆ่าตายเสียเกือบหมด ไทยจึงกลับไปเมืองงานในลาวตอนเหนือได้อีก เพื่อป้องกันมิให้ลาวเหนือตกไปอยู่ใต้อิทธิพลของญวน รัฐบาลไทยได้อพยพชาวลาวให้เข้ามาอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และเข้ามาอยู่ในเขตไทยบ้าง⁸⁷

๖. ไทยช่วยกันภูมิวนที่ใช่ก่อน พ.ศ. 2376

ในปี พ.ศ. 2376 เกิดภัยที่ใช่ก่อน เพราะพระเจ้ามินมางกษัตริย์ภูวนให้ขุดคพอองตากุน เจ้าเมืองใช่ก่อนคนเดิมออกมากบฏเป็นการประจาน พระเจ้ามินมางกษัตริย์ชั่งองตากุนนานนานแล้ว แต่มิกล้าทำอะไรในขณะที่องตากุนยังมีชีวิตอยู่ พระครพากองตากุน กอร์แคนมาก จึงก่อการกบฎขึ้นโดยมี องกอเบโคงเป็นหัวหน้า^{๘๙} องกอเบโคงลักษณะสู้หารฝ่ายรัฐบาลไม่ได้ เลยขอความช่วยเหลือมาษยฝ่ายไทย และแจ้งให้ทางรัฐบาลไทยทราบว่า มีแผนการที่จะแยกภูวนให้ออกเป็นรัฐเอกราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงลงพระทัย กี่จะเข้าช่วยพวากบภูวน เพราะทรงเห็นว่า ถ้าช่วยทางใช่ก่อนได้สำเร็จ ภูวนจะแตกแยกออก เป็นสองฝ่าย ทำให้อ่อนแอง ภูวนจะไม่สามารถขัดขวางไทยที่จะกลับไปมีอำนาจในเขมร อีกครั้ง อีกประการหนึ่ง ไทยยังเห็นใจภูวนอยู่มากที่ช่วยเหลือเจือนุในการกบฎ คราวนี้ ไทยจึงคิดช่วยพวากบภูวนบ้างเพื่อตัดตอนอำนาจของภูวนลง

พระบาทสมเด็จพระนั่นเกล้าฯ จึงโปรดให้เกณฑ์ทัพใหญ่ ๒ ทัพคือ

ทัพที่ ๑ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (เดิมคือ เจ้าพระยาราชสุภารดี) เป็นแม่ทัพ คุมพลจำนวน 40,000 ยกออกไปพร้อมกับนักองอิม นักองด้วย (เจ้าเขมร ซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒) ให้เดินทางบกผ่านไปในดินแดนเขมร ปราบเขมรที่ยังกระด้างกระเดื่องต่อไปไทยเสียก่อน และจึงยกไปใช่ก่อน

ทัพที่ ๒ ให้เจ้าพระยาราชสุภารดีเป็นแม่ทัพเรือ คุมพล 10,000 คน ให้ไปยึดเมืองชาเตียนหรือบันทายมาศของภูวน และมุ่งไปโจูก (Chau Doc—ปัจจุบันคือเมือง Chau Phu) ไปรวมกับทัพบกของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา

นอกจากทัพไทยทั้งสองนี้แล้ว ไทยยังได้ทัพลาเว้าสามอีกด้วย

แต่ขณะที่ทัพไทยยังเดินทัพอยู่นี่เอง รัฐบาลภูวนก็ส่งทหารไปปราบกบฎในใช่ก่อนแล้วองเงกโคงโดยพยายามสู้รับแต่เมื่อกำลังน้อยกว่า จึงเสียเปรียบและยื่นแองทุกที

ทัพไทยของเจ้าพระยาบดินทร์เดชาрукเข้าไปในดินแดนเขมรได้อย่างรวดเร็ว เพราะเขมรโคนจูโจนไม่รู้ตัวว่าจึงไม่ได้เตรียมการป้องกัน พระอุทัยราชากษัตริย์เขมรเห็นจวนพระองค์จึงเสด็จหนีออกจากพนมเปญไปอยู่ที่เมืองวินหลงในเขตภูวน ทัพไทยเลยเข้ายึดพนมเปญไว้ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ให้นักองอิมและนักองด้วยอูที่เมืองพนมเปญ คอยเกลี้ยกล่อมชาวเขมรให้กันมาเข้ากับไทย^{๙๐} ส่วนตัวเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ได้ยกทัพต่อลงไปทางใต้มุ่งไปเมืองโจูก เพื่อสมทบกับทัพเรือของเจ้าพระยาพระคลัง

ทัพเรือของไทยก็สามารถยึดเมืองชาเตียนสำเร็จและเดินทางต่อไปยังโจวภู⁹¹

เมื่อทัพบกและทัพเรือมาสมทบกันที่โจวภูแล้ว แม่ทัพหั้งสองวางแผนจะยกกำลังทั้งหมดไปใช้ยุทธการร่วมกัน โดยใช้เรือลำเลียงไปตามคลองวามนาวา (Wanmanao หรือ Van Naw) ในขั้นแรกทัพไทยสามารถเอาชนะทัพญวนที่มาตั้งรับอยู่ที่คลองวามนาวาได้แต่พอไปถึงเมืองสะเดก ไทยประสบกับการต่อต้านอย่างหนีบแน่นจากกองทัพของรัฐบาลญวน ไทยวางแผน เข้าโจมตีทั้งทางบกและทางน้ำร่วมกัน แต่กองทัพเรือของจ้าพระยาพะคลังเข้ารบไม่ทันเวลา และไม่สามารถต่อสู้ทัพเรือของญวนซึ่งมีประสิทธิภาพสูง จึงต้องถอยทัพทำให้ทัพบกต้องถอยตามด้วย ทัพไทยทั้งสองได้รับความเสียหายอย่างหนัก ได้ถอยมาที่โจวภู แต่ญวนก็ไล่ติดตามมาอีก ทัพบกของไทยจึงต้องถอยต่อเข้าไปในแดนเขมร ส่วนทัพเรือเดินทางกลับกรุงเทพฯ เลยที่เดียว

เมื่อทัพบกของไทยเข้ามาถึงแดนเขมร ชาวเขมรเห็นทหารไทยบอบช้ำมาก จึงหือโกากเข้าโจมตี โดยเฉพาะที่เมืองพนมเปญ ได้เข้าปล่าฟันทหารไทยที่รักษาเมืองอยู่ล้มตายเป็นอันมาก เจ้าพระยาบดินทร์ฯ เห็นว่าไทยจะแก้สถานการณ์ในเขมรตอนนั้นยังไม่ได้ เพราะทหารบอบช้ำอ่อนแรงเหลือเกิน จึงเพียงแต่ให้ทำลายกำแพงเมืองพนมเปญเสีย แล้วให้เลิกทัพกลับเข้ามาในเขตไทย พร้อมทั้งนักองอิมและนักองด้วงใน พ.ศ. 2377 แต่ต่อมานี้เมื่อเจ้าพระยาอภัยภูเบศรซึ่งปักครองเมืองพะตะบองถึงแก่สัญกรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้โปรดฯ ให้นักองอิมไปครองเมืองพะตะบอง และให้นักองด้วงไปปักครองเมืองมงคลบุรี

สำหรับเหตุการณ์ในญวนนั้น พอทัพไทยเลิกกลับมาไม่นาน รัฐบาลญวนก็ปราบกบฏที่ใช้ยุทธการร่วมกันได้ และส่งกำลังทหารญวนเข้ามาในเขมรอีก เขมรจึงตอกย้ำให้อำนาจของญวนอีกครั้ง ญวนได้นำพระอุทัยราชากลับมาปักครองที่พนมเปญต่อไปตามเดิม และวางกำลังทัพไว้ตามชายแดนของเขมรที่ติดต่อกับไทย เพื่อป้องกันมิให้ทัพไทยยกเข้าไปในเขมรได้อีก⁹²

สหกรณ์กับญวนตอนที่ 2 พ.ศ. 2383 - 2384

รัฐบาลไทยยังคงคุยหาโอกาสที่จะกลับไปมีอำนาจในเขมรอีกเรื่อยมา ใน พ.ศ. 2377 พระอุทัยราชากลับไปริบลล์โดยไม่มีโหรสมีแต่เชิด องค์ใหญ่ชื่อนักองแบงหรือนักองเป้น (ในภาษาอังกฤษมีชื่อว่า May) ญวนยกนักองแบงขึ้นปักครองเขมรและให้อภิเชกกับเจ้าชายญวน ซึ่งถ้าทำสำเร็จจะทำให้ญวนสามารถควบคุมได้โดยเด็ดขาด

แต่ขุนนางเขมรพาภันช์ดัดค้านแผนการกสินชาติเขมรของญวนเนื้อย่างรุนแรง ญวนไม่อยากหักโหมกับเขมรในตอนนั้น จึงคงให้นักองແນປកครองເຂມຣโดยมีข้าหลวงญวนมากำกับแต่ความจริงแล้วอำนาจการปกครองเขมรทั้งหมดอยู่ในมือของข้าหลวงญวนนี้เอง เขมรจึงเกิดระสำราษัย เพราะไม่มีเจ้านายผู้ชายปกครอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงเห็นเป็นโอกาสเหมาะสมที่ไทยจะลองส่งกำลังเข้าไปปะทะไليس่วนออกจากเขมรดูอีกสักครั้ง

ใน พ.ศ. 2380 จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาอกราไปเตรียมไฟร์พลอาวุธและเสบียงอาหารอญ្តีพะตะบอง⁹³

ญวนก็ตอกย้ำแล้วเป็นอย่างมากว่าไทยจะเข้าแทรกแซงในเขมร เพราะไทยอุปถัมภ์เจ้านายเขมรผู้ชายอญ្តีพะ 2 คน คือ นักองอົມและนักองด้วง ชาวเขมรอาจจะหันไปร่วมมือกับไทยเพื่อนำเข้าเขมรของศรีด่องศรีหนึ่งมาเป็นกษัตริย์เขมร และจะเป็นการช่องทางให้ไทยเข้ามามีอำนาจในเขมรได้อีก ญวนจึงคิดขัดขวางแผนการนี้โดยทำการตัดหน้าไทยเสียก่อน ญวนได้มีจดหมายถึงนักองอົມ ซึ่งปกครองเมืองพระตะบอง สัญญาว่าจะช่วยเหลือให้ได้เป็นกษัตริย์ แต่นักองอົມต้องมาเป็นฝ่ายญวน นักองอົມก็เห็นด้วย แต่มีอุปสรรคที่นักองด้วงขัดขวาง นักองอົມจึงวางแผนใส่ร้ายนักองด้วงเข้ามายังกรุงเทพฯ ว่านักองด้วงคิดจะหนีจากเขมรไปอยู่กับญวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดฯ ให้นำตัวนักองด้วงมา มาสอบตามที่กรุงเทพฯ แล้วเลยกักษิไว้ในพระราชวัง⁹⁴ นักองอົມเมื่อได้โอกาสในขณะที่เจ้าพระยาบดินทร์เดชาмарាខกการที่กรุงเทพฯ ก็พาสมัครพรรดาลอบหนีออกจากพระตะบองไปยังเมืองพนมเปญ แต่แทนที่ญวนจะยกขึ้นเป็นกษัตริย์ตามสัญญา กลับนำตัวนักองอົມไปขุนช้างไว้ที่เมืองเร⁹⁵ ญวนได้ทำอุนาຍเรียกตัวขุนนางเขมรเป็นจำนวนมากให้เดินทางไปยังเมืองญวนแล้วก็จับมาเสีย

เหตุการณ์ในเขมรตอนนี้ยังระสำราษัยหนักขึ้น เพราะญวนแสดงให้เห็นโดยโจรแจ้งว่า กำลังดำเนินการผนวกดินแดนเขมรเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของญวนและกสินชาติเขมรเสีย ญวนเข้ามามีอำนาจ สิทธิขาดในการบริหารประเทศ เพราะพระราชินีนักองແນนั้นเป็นเพียงหุ่นเชิดของญวน ญวนได้ยกเลิกการแบ่งประเทศเขมรอกรเป็นมณฑลตามแบบเดิม แต่ได้จัดแบ่งเป็นแบบญวน และส่งข้าราชการญวนรวมทั้งสิ้น 107 คน มาควบคุมเจ้าเมืองที่เป็นเขมรไว้ ญวนยังได้ส่งกำลังทหารเข้ามารประจำในเขมรเป็นจำนวนถึง 12000 คน⁹⁶

นอกจากนั้น ญวนยังพยายามทำลายรัฐธรรมเนียมรัตวյประการต่าง ๆ เช่นเปลี่ยนชื่อประเทศเขมรเป็นญวนใหม่ เมืองหลวงคือพนมเปญก็ถูกเปลี่ยนชื่อเป็น นามเวียง (Nam Viang) ญวนให้เปลี่ยนชื่อหน่วยราชการต่าง ๆ ของเขมรเป็นภาษาญวน ให้ข้าราชการ

เขมรแต่งตัวอย่างญวนและเปลี่ยนชื่อเป็นญวนด้วย รายึ่งกว่านั้น ญวนให้ยกเลิกกฎหมาย เบมรทั้งหมด และหันมาใช้กฎหมายญวนแทน ทั้งยังพยายามทำลายพุทธศาสนาอันเป็น ศาสนาประจำชาติของเบมร โดยการทำลายพระพุทธรูป โบสถ์ วิหารต่าง ๆ เสียนับไม่ถ้วน และบังคับให้พระเบมรสึกเสียเป็นจำนวนมาก⁹⁷ ในพงศาวดารเบมรได้บันทึกถึงความเดือดร้อน แสนสาหัสที่ชาวเบมรได้รับในครั้งนี้ว่า

“ครั้งนั้น องเลิงกุน ชื่อเส้า เป็นเบาเหอ (ข้าหลวงญวน) มารักษาเมืองพนมเปญ มั่นกระทำให้บรรดาข้าราชการน้อยใหญ่และไพรบ้านพลเมืองได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ นานา มั่นบังคับให้สวมเสื้อกางเกง โพกศีรษะอย่างเพศญวน และบังคับให้ขุนนางเข้าไป โยว (คำนับเฝ้า) มั่นทุกวัน และมั่นตั้งชื่อขุนนางเขมรเปลี่ยนเป็นภาษาญวน... แล้วเกณฑ์ ให้ราษฎร์เบมรทำไร่ในมั่น บรรดาราษฎร์เบมรได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส “ไม่เต็ เท่านั้น มั่นคิดจะยึดอาภรรณ์นครประเทศาเมรทั้งหมดให้อัญในกำมือของมั่น มั่นจึงจัดตั้ง ให้อ่องอาນกุ องเวียน มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร”⁹⁸

แผนการขั้นต่อไปของญวน คือ พยายามกำจัดรัฐบาลหุ่นเสีย นักองແບນຮູ້ຕ້າງ พยายามติดต่อกับญฎจิที่อยู่ในไทยขอสืบภัยเข้ามากรุงเทพฯ แต่ญวนจับการติดต่อี้ได้ จึง ลองช่านักองແບນเสีย ในสุตอนนี้ข้าราชการและราษฎร์เบมรสุดที่จะทนทานต่อไปได้แล้ว จึงพาภันเป็นเกบฎูต่อญวนซึ่งทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2383 ทหารเบมรอ กໄລ່ຈ່າພັນທหาร ญวน และຍືດເມືອງເສັກ ຖ້າ ໄດ້ບາງເມືອງ ส່ວນເມືອງໃຫຍ່ຍັງອູ້ໄດ້ອໍານາຈญวนອູ້⁹⁹ ขุนนาง เบมรได้ติดต่อมากทางเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ขอให้ช่วยกราบถูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ขอพระราชทานตัวนักองด้วยเป็นกษัตริย์เบมร ขุนนางเขมรໄມ່ຍ່ອມຂອตัวนักองอิ่มจากญวน เพราะไม่ต้องการให้ญวนมีอิทธิพลในเบมรอีกต่อไป เบมรรู้สความນึกของ การปักครอง ของญวนดีเยี่ยมแล้ว

รัฐบาลไทยเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะเข้าไปขับไล่ญวนออกจากเบมร ทั้งได้เตรียม ตัวมาก่อนหน้านี้แล้ว จึงให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาเป็นแม่ทัพ นำทัพสมรระหว่างไทย ลาวและเบมร เข้าตีที่มั่นของญวนที่เมืองกำปงชំ ชីแគង และโพธิสัต្រ เจ้าพระยาบดินทร์ฯ ให้พระยาชนกูลคุมก้าพไทยไปสืบที่ชីแគង ส่วนตัวท่านเองไปสืบที่โพธิสัต្រ ปรากฏว่าก้าพ ไทยที่ชីแគងต้องพ่ายแพ้แก่ญวน เพราะทหารส่วนใหญ่เป็นเบมรป้าดงที่ไม่เคยสัมภาร พอเห็นทหารญวนกີ່ພາກັນວິ່ງໜີໄປເກີບໜົດ¹⁰⁰

เจ้าพระยาบดินทร์ฯ กล่าวญวนจะรุกໄລ່มาทางโพธิสัต្រ และไทยจะเสียเบรี้ยบ จึงทำอุบายนິ່ຫັນສູ່ໄປກຶ່ງແກ້ພົງວນທີ່ໂພທີສັຕິ ชູ່ວ່າໄທຍີກຳລັງມາຍຕາມມາ ญวนควร

ยอมแพ้ทำสัญญาสงบศึกกับไทย ถอนตัวออกไปจากโพธิสัตว์และเมืองอื่น ๆ ในเขมรและให้แม่ทัพญวนมีหนังสือรับสารภาพผิดที่คิดสู้ไทยส่งมาให้แม่ทัพไทยด้วย ถ้าญวนตกลงทำตามนี้ ไทยจะรับประทานว่าจะไม่ทำร้ายทหารญวนหรือยึดทรัพย์สมบัติของพวงญวน และจะปล่อยเชลยข้าศึกญวนทั้งหมด

แม่ทัพญวนปรึกษาภันแล้ว ก็ยอมทำสัญญาสงบศึกกับไทย และยอมถอนทหารออกไปจากเมืองโพธิสัตว์ ไทยจึงยึดโพธิสัตว์ไว้ แต่องเตียนกุนยังคงกำลังทหารญวนส่วนใหญ่อยู่ที่พนมเปญและกำปงชំ¹⁰¹

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มีพระประสงค์จะให้เจ้านายเขมรที่ไทยสนับสนุนได้ไปเป็นกษัตริย์เขมรอยู่แล้ว จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบินทร์ฯ นำตัวนักองด้วงไปยังพระตะบอง และจัดการให้ขุนนางเขมรมาชุมนุมด้มดำพระพิพัฒ์สัตยาถวายนักองด้วง เดิมที่ไทยต้องการให้นักองด้วงครองอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ แต่โพธิสัตว์เสียหายมากจากการสูญเสีย จึงให้นักองด้วงไปปีกครองที่เมืองอุดุงฉាម (ห่างจากบันทายเพชรมาทางเหนือประมาณ 40 เส้น) ใน พ.ศ. 2384 และให้นักองด้วงเกลี้ยกล้อมราบรวมไพรพลเขมรอยู่ที่นั่น ขุนนางและประชาชนเขมรพากันเข้ามา กับนักองด้วงเป็นอันมาก ญวนได้นำตัวนักองอิมจากเมืองเวรีให้มาประทับที่พนมเปญเป็นการแข่งขันกับฝ่ายไทย แต่ชาวเขมรไม่ยอมไปเข้ากับนักองอิม เพราะเกลี้ยดซังพวงญวนที่สนับสนุนนักองอิมอยู่ ไทยยังได้แสดงให้ชาวเขมรเห็นว่า ไทยไม่มีนโยบายก deinชาติเขมรเหมือนอย่างญวน ไทยจึงให้นักองด้วงมีอำนาจปกครอง เดิมที่ในฐานะกษัตริย์เขมร เช่นมีสิทธิแต่งตั้งเจ้าเมืองต่าง ๆ ในเขมรตอนเหนือ ญวนเห็นที่จะเสียเปรียบฝ่ายไทย จึงถอนกำลังออกจากพนมเปญไปอยู่ที่เมืองโจ璟 องเตียนกุนแม่ทัพใหญ่ของญวนในเขมรกินยาตายที่นั่น เพราะเสียใจที่ทำการไม่สำเร็จ ไทยลงไบคิพนมเปญไว้ได้ เขมรตอนนี้จึงแบ่งออกเป็น 2 ภาค คือภาคเหนืออยู่ใต้อิทธิพลของไทย และไทยให้นักองด้วงเป็นกษัตริย์ปีกครองอยู่ที่พนมเปญ ส่วนภาคใต้อยู่ใต้อิทธิพลญวน มีนักองอิมเป็นหุ้นเชิดของญวนอยู่ที่โจ璟¹⁰²

การรบกับญวนตอนที่ 3 พ.ศ. 2385

ไทยมีนโยบายจะขับไล่ญวนออกจากบันทายมาศและโจ璟 ใน พ.ศ. 2385 จึงจัดกำลังทัพเตรียมไปตีเมืองทั้งสอง แต่เจ้าพระยาบินทร์ฯ เดชาลัมป่วยลง ต้องไปพักรักษาตัวที่พระตะบอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้เจ้าพระยามราชเป็นแม่ทัพแทน และให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรสรังสรรค์และจมีนไวยวนานาถ เป็นแม่ทัพเรือ ยกเข้าด้วยกันที่

บันทายมาศ¹⁰³ แต่ในการรับทางเรือ ไทยไม่เคยเอาชนะญวนได้เลย เพราะทัพเรือของญวน มีประสิทธิภาพยิ่งนัก ทัพเรือจึงต้องถอยทัพออกจากบันทายมาศ ญวนเลยวิมกำลังส่วนใหญ่ เข้าตีทัพบกของไทย จนต้องแตกพ่ายไปอีกทัพหนึ่งด้วย¹⁰⁴

ไทยเกรงว่าญวนจะตามมาตีถึงพนมเปญ จึงถอนกำลังไปตั้งมั่นที่อุดงถ้ำไชย ต่อจากนี้อีก 3 ปี การรับระหว่างไทยกับญวนหยุดไปชั่วคราว และต่างก็ต้องตั้งมั่นอยู่ในเขตของตน เพราะสินกำลังที่จะรบต่อไปทั้งคู่

เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้มีหมายเข้ามาราบบังคมทูลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ถึง สภาพของทหารไทยในเมืองและชาวเขมรเองว่า เสนบrix อาหารในเมืองเขมรขาดแคลนอย่างหนัก เพราะชาวเขมรไม่ได้ทำนามากถึง 2 ปีแล้ว ทหารไทยและชาวเมืองต้องเข้ามาหาอาหาร เช่น หนองไม้ มันกลอยมากินต่างข้าง ทหารในกองทัพนั้นอดอาหารตายไปแล้วถึง 1000 คน เพราะเสบียงที่ส่งไปจากไทยไม่ทันการและไม่เพียงพอ¹⁰⁵

ทางญวนเองก็ต้องเผชิญกับปัญหาเช่นเดียวกัน ทั้งยังเกิดไข้อหิวาตกรorcane บาด ในกองทัพอีก ในตอนปลายปี พ.ศ. 2385 ญวนเกิดกบฏขึ้นที่ตั้งกีบ พระเจ้าเวียดนามจึงให้ถอนกำลังส่วนใหญ่กลับไปญวน นักองอิมหุนเชิดของญวนก็มีอันเป็นสิ้นพระชนม์ลง ในปลายปี 2386 ฐานะอำนาจของญวนในเขมรจึงคลอนแคลนอย่างมากในระยะนี้

การณกันญวนตอนที่ 4 พ.ศ. 2388

ในปลายปี พ.ศ. 2387 ไทยสืบทราบมาว่าญวนเริ่มสะสมกำลังทหารและเรือรบ ในเขมรขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์ฯ เข้าไปบัญชาการรบในเขมรอีก泊ถึงกลางปีพ.ศ. 2388 ญวนก็เป็นฝ่ายเบิดการรบบุกเข้ายึดเมืองพนมเปญได้ก่อน และมุ่งเข้าตีเมือง อุดงถ้ำไชยต่อไป แต่ไทยสามารถป้องกันเมืองอุดงถ้ำไชยไว้ได้โดยเอกสารของช้างบุกทะลวงเข้าไปในกองทัพญวน จนทหารญวนแตกพ่ายต้องถอยไปลงเรือหนีไปพนมเปญ¹⁰⁶

ญวนเห็นไทยต่อต้านมั่นคงก็เกิดห้อยหีบหีบอุดงถ้ำไชยอีก และการที่จะขึ้นไปล่าไทยออกไปนั้น ญวนจะต้องทำสังคมอึกหlays ต้องสูญเสียกำลังทหารอีกมาก many ขณะนั้นฝรั่งเศสได้เริ่มรุกรานญวนแล้ว โดยใช้เรือรบมาปิดเมืองท่าของญวนเพื่อให้ญวนปล่อยพากบ้าหหลวงฝรั่งเศส¹⁰⁷ พระเจ้าเที่ยวตรี กษัตริย์ญวนพระองค์ใหม่เป็นห่วงการ

คุกคามของฝรั่งเศสมากกว่าที่จะยืดอีนาเจ้าไว้ในเขมร จึงตัดสินพระทัยเลิกทำสังคมรากับไทยและให้แม่ทัพญวนหาทางเจรจาสงบศึกกับไทยโดยมิให้ญวนต้องเสียหน้ามากนัก

แม่ทัพญวนได้ส่งหนังสือมาเจรจาต่อรองกับเจ้าพระยาบดินทร์ฯ เรื่องการสงบศึก ญวนเสนอจะยุติสังคมรากับญวนเพื่อน้องนักองด้วยกลับคืน โดยขอให้นักองด้วยบรรณาการให้ญวนเหมือนดังกษัตริย์เขมรองค์ก่อน ๆ เคยกระทำมา เจ้าพระยาบดินทร์ฯ เองก็มีความเห็นว่า ทั้งทหารไทยและประชาชนเขมรต่างก็เห็นอยู่หน่ายต่อการรับเต็มที่ เพราะได้ทำสังคมรากับญวนมากกว่า 10 ปีแล้ว และหากจะทำสังคมต่อไป ฝ่ายไทยและชาวเขมรทางเหนือจะโ顿บังคับให้อยู่ในที่ดอน ขาดการติดต่อกับทางทะเล เพราะดินแดนฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรอยู่ใต้อิทธิพลญวน เขมรตอนเหนือจะยากจนลงทุกที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบทางการเมืองขึ้นได้¹⁰⁸

เจ้าพระยาบดินทร์ฯ จึงเสนอความเห็นนี้มายังรัฐบาลที่กรุงเทพฯ แต่ในขั้นแรกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ยังไม่ยอมทรงเชื่อว่าญวนต้องการสันติภาพอย่างจริงจัง ไทยกับญวนจึงต้องเจรจากันอยู่หลายเดือน ในที่สุดก็ตกลงทำสัญญาสงบศึกกันได้ในต้นปี พ.ศ. 2390 ไทยอนุญาตให้นักองด้วยกลับคืนที่ดอน ให้เป็นกษัตริย์ญวนได้ เพราะเหตุที่เจ้านายเขมรที่ไทยเป็นผู้สนับสนุนให้เป็นกษัตริย์เขมรและญวนเป็นฝ่ายของสงบศึกก่อนนี้เอง ทำให้อิทธิพลของไทยในเขมรมีมากขึ้นกว่าสมัยรัชกาลที่ 2 จนเสมอ กับญวนอีกครั้งหนึ่ง

ในปี พ.ศ. 2391 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้โปรดฯ ให้ข้าหลวงแทนพระองค์ไปประกอบพิธีราชภิเบกษาให้นักองด้วย สถาปนาให้เป็นสมเด็จพระหริรักษ์รามาธิบดี กษัตริย์เขมรทางญวนก็ได้แต่งตั้งนักองด้วยให้มีศตามแบบญวน และส่งตราประจำตัว ตำแหน่งมาให้ เช่นกัน กษัตริย์เขมรต้องส่งบรรณาการมาถวายกษัตริย์ไทยทุกปี และถวายกษัตริย์ญวนทุก 3 ปี สมเด็จพระหริรักษ์ฯ ยังได้ส่งพระราชบุตร 3 องค์ เข้ามาถวายตัว และรับการศึกษาในกรุงเทพฯ เท่ากับเป็นตัวประกันแก่รัฐบาลไทยด้วย¹⁰⁹

เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อเจ้าพระยาบดินทร์ฯ แม่ทัพไทยผู้ได้ออกไปตราตรึงบัญชาการรอบอยู่ในเขมรถึง 15 ปี จนทำให้นักองด้วยได้เป็นกษัตริย์เขมร พระหริรักษ์ฯ จึงได้ปลูกศาลาขึ้นที่หน้าเมืองอุดุงถูกไชย (เปลี่ยนเป็นอุดงมีชัยภายหลังสังคมรากับญวนที่ 4 นี้) และปั้นรูปเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ไว้ที่ศาลานั้น พระหริรักษ์จะเสด็จไปทำบุญประทานให้ทุกปี ราชภูมิชาวเมืองพากันเรียกว่าศาลาองค์บดินทร์มาจนทุกวันนี้¹¹⁰

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ศาสตราจารย์ ดร.วาลลา (Dr. Valla) ได้สรุปนโยบายของไทยในเขมรไว้ว่า

ไทยพอใจที่จะมีอิทธิพลในเขมรในขอบเขตที่จำกัดไว้สำหรับใช้กับหัวเมืองประเทศราช (คือไทยจะให้เขมรได้ปกครองตนเอง ตามกฎหมายและประเพณีดั้งเดิมของเขมร) ไทยไม่ได้ต้องการผนวกเอาตินแคนเขมรมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยและตักแตง เอกผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเหมือนดังที่ญวนต้องการ.....สิ่งที่ไทยต้องการก็คือเกียรติภูมิในฐานะที่ได้ปกครองประเทศเขมรอย่างประเทศราช และต้องการให้เขมรเป็นรัฐกันชนระหว่างไทยกับญวนเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของไทยเท่านั้น

(The Siamese were content to exercise a limited political dominance over Cambodia in accordance with the traditional pattern of relations between a vassal and suzerain state. For the primary Siamese desires in Cambodia were not those of the Annamese--territory and economic advantage.....the Siamese wanted principally the prestige of controlling Cambodia as a vassal state and the security of having Cambodia as a buffer between Siam and Annam)¹¹¹

นโยบายเช่นนี้ของไทย จึงทำให้ชาวเขมรส่วนใหญ่หันกลับมาให้ความสนใจสนับสนุนฝ่ายไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะไม่ต้องการกลับไปอยู่ใต้การปกครองของญวนอีก และเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ไทยได้กลับไปมีอำนาจในเขมรอีกภัยหลังที่ต้องสูญเสียอำนาจไปในสมัยรัชกาลที่ 2

5. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศษโปรตุเกสและอเมริกาในสมัยรัชกาลที่ 3 ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

ใน พ.ศ. 2368 หลวงแอมเบอร์สต์ (Lord Amherst) ข้าหลวงอังกฤษประจำอินเดียได้แต่งตั้งให้ร้อยเอกเคนรี่ เบอร์นี่ (Captain Henry Burney) เข้ามาเป็นทูตเจรจา กับรัฐบาลไทย โดยมีวัตถุประสงค์ในการเจรจา 3 ประการ คือ

1. เรื่องพม่า อังกฤษพยายามกีดกันไม่ให้ไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปฏิบัติการของอังกฤษในพม่าตอนใต้ (ดูรายละเอียดในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า)

2. เรื่องหัวเมืองมลายู อังกฤษต้องการให้ไทยยอมรับอำนาจอังกฤษในปีนัง

และมูลค่าเวลล์เลสเลอร์ และพยายามป้องกันการขยายอำนาจของไทยลงไปในหัวเมืองล้าย ตอนใต้ นอกเหนือไปจากเขตที่ไทยมีอิทธิพลอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว อังกฤษไม่ต้องการให้ไทยไปแข่งขันกับอังกฤษในการแสวงหาผลประโยชน์ในมาลายู (ดูรายละเอียดในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองขึ้นในมาลายู)

3. เรื่องการค้าขาย อังกฤษต้องการค้าขายกับไทยแต่รังเกียจระบบผูกขาดในการค้าของพระคลังสินค้าไทย สมัยรัชกาลที่ 2 อังกฤษส่ง Crawfurd มาเจรจาเรื่องนี้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

ข้างหลังอังกฤษที่อินเดียได้กำชับเบอร์นีมาเซ็นเดียวกันกับที่กำชับครอเฟิด คือให้พิพารณาเรื่องการรักษาสัมพันธ์ไม่ตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ โดยให้เจรจาอย่างอ่อนโยนล่วงและเออกเออใจฝ่ายไทย เพื่อที่จะได้บรรลุจุดประสงค์ของอังกฤษทั้ง 3 ข้อข้างต้น¹¹²

ในระยะเดือนแรกที่เข้ามาอยู่ในไทย เบอร์นีเจรจาเฉพาะเรื่องสังคมในพม่า และสามารถเจรจาให้ไทยปล่อยเชลยศึกจากเมืองมะริดได้สำเร็จ ต่อมาเมื่อสังคมมาระหว่างอังกฤษและพม่ายุติลงแล้วเบอร์นีจึงได้เจรจาเรื่องการค้าและหัวเมืองล้าย ในขั้นต้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่ประสงค์จะทำสัญญาใด ๆ กับอังกฤษเลย ขณะนั้นอังกฤษเพิ่งทำสังคมชนะพม่า ซึ่งไทยเคยคิดว่าเป็นผู้ที่ “ไม่เคยแพ้ใคร” (invincible Burmans)¹¹² ทำให้ไทยเกิดความหวาดระแวงอังกฤษเพิ่มขึ้นกว่าในสมัยก่อน ๆ (ในสมัยรัชกาลที่ 2 ครอเฟิดทำการเจรจา กับไทยไม่สำเร็จก็เพราะความหวาดระแวงเช่นนี้ดูรายละเอียดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 2) รัฐบาลไทยเกรงว่า หากทำสัญญาให้ความสะดวกทางด้านการค้ากับอังกฤษแล้ว จะมีชาวอังกฤษเข้ามาในเมืองไทยมากขึ้น และเป็นเหตุให้อิทธิพลอังกฤษเพิ่มพูนขึ้นจนเป็นอันตรายต่อประเทศไทยได้ ขณะนั้นไทยได้ติดต่อค้าขายสนิทสนมอยู่กับจีน พากจีนได้เตือนชาวไทยให้ระวังพวกรอังกฤษไว้ให้ดี เพราะอังกฤษมักใช้อุบalyea การค้าขึ้นบังหน้า และก็จะขอตั้งโรงสินค้า และหาโอกาสยึดอาบ้านเมืองในที่สุด ไทยเห็นตัวอย่างมาแล้วจากอินเดียและพม่า แต่เจ้านายและขุนนางกลุ่มนั้นยังอันมีสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราษฎร์ ได้กราบบังคมทูลว่า ไทยได้ปฏิเสธข้อเสนอของอังกฤษมาครั้งหนึ่งแล้วในสมัยรัชกาลที่ 2 การที่จะบิดเบือนไม่ยอมตกลงทำสัญญากับอังกฤษในคราวนี้อีกนั้น จะทำให้อังกฤษไม่พอใจ และจะเสียทางไม่ตรีกับไทย อังกฤษจะหาเหตุผลมา

กับไทย และบังคับเอาด้วยกำลังก็ได้ ขณะนี้เขตแดนไทยก็ไปติดต่อกับอังกฤษแล้วด้วย เพราะอังกฤษได้พม่าตอนใต้ไว้ทั้งหมด อังกฤษจะรุกรานไทยได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น¹¹⁴ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระหนักถึงภัยอันนือญก่อ่นเช่นกัน เพราะได้ทรงคุณเคยกับพวกฝรั่งมาก่อน ในที่สุดจึงทรงเห็นด้วยกับความเห็นของเจ้านายและขุนนางกลุ่มนี้ โปรดฯ ให้เปิดการเจรจา กับอังกฤษได้

ผลปรากฏว่าการเจรจาดำเนินไปด้วยดี เพราะตัวทูตของเราได้รับคำสั่งมาให้รักษาไม่ตรีและให้อ่อนลุ่มอย่างต่อฝ่ายไทยอยู่แล้ว และในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 ไทยก็ลงนามในสนธิสัญญาไม่ตรีและการค้ากับอังกฤษ นับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่รัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ทำกับฝรั่งชาวยุโรปข้อตกลงทุกข้อล้วนถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน สนธิสัญญาฉบับนี้มีใจความดังนี้

1. ไทยและอังกฤษจะเป็นไมตรีต่อกัน ไทยจะไม่คิดร้ายรุกรานดินแดนของอังกฤษและอังกฤษจะไม่คิดร้ายรุกรานดินแดนของไทย

2. ถ้าเมืองขึ้นของอังกฤษเกิดวิวาทกับฝ่ายไทย ขอให้ไทยอย่าเพิ่งส่งกำลังไปทำอันตรายเมืองขึ้นนั้น ขอให้แจ้งเรื่องให้อังกฤษพิจารณา ก่อน ถ้าเมืองขึ้นของอังกฤษเป็นฝ่ายผิด อังกฤษจะลงโทษเอง และอังกฤษจะปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้ต่อเมืองขึ้นของไทยด้วย

3. ถ้าเจ้าหน้าที่อังกฤษสองสัมภิเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับเมืองขึ้นของอังกฤษ ไทยจะส่งเจ้าหน้าที่ออกไปชี้แจง และอังกฤษจะปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้ต่อฝ่ายไทย

4. ถ้าคนในบังคับอังกฤษหรือในบังคับของไทยหนีไปอยู่ในดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่งรัฐบาลของทั้งสองฝ่ายมีสิทธิจะคืนตัวหรือไม่คืนก็ได้

ข้อ 5,6,7,8,9 และ 10 และมีใจความว่า รัฐบาลอังกฤษและไทยจะให้ความสะดวกแก่พ่อค้าทั้งสองฝ่ายที่เข้าไปค้าขายในดินแดนของตน โดยพ่อค้า้นนั้นจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองของประเทศที่ตัวเข้าไปค้าขาย รัฐบาลทั้งสองจะให้ความช่วยเหลือกับเรือของอีกฝ่ายหนึ่งที่เข้าไปอับปางในดินแดนของตน และถ้าเรือนั้นต้องการสินค้าสิ่งใด ก็จะจัดหาให้ตามสมควร ทั้งสองฝ่ายจะไม่นำผู้เข้าไปค้าขายในดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่ง

ข้อ 12-13-14 เกี่ยวกับหัวเมืองลาย (ขอให้พลิกไปดูเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองลาย)

นอกจากสนธิสัญญาทางไม่ตรีนี้แล้ว ยังมีสนธิสัญญาทางการค้าแบบท้ายอยู่ด้วย ใจความสำคัญของสัญญานี้คือ การค้ามีอยู่ว่า นอกจากสนินค้าปืน ดินปืน และข้าวเปลือกแล้ว รัฐบาลไทยต้องอนุญาตให้ฟื้อค้าอังกฤษติดต่อค้าขายสินค้าอื่น ๆ กับราชอาณาจักรไทยได้อย่างเสรี (คือรัฐบาลไทยต้องยกเลิกระบบผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้าของหลวงนั้นเอง)

สำหรับการเก็บภาษี ถ้ามีเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาให้รัฐบาลไทยเก็บภาษีปากเรือ วาละ 1700 บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้าไทยเก็บวาละ 1500 บาท และไม่เรียกเก็บภาษีอีน ๆ อีก¹¹⁵

เหตุที่สัญญามีลักษณะคลุมอ่อนโยนอยู่ต่อกันเช่นนี้ จึงเป็นที่พอใจแก่ทั้งสองฝ่าย การตกลงทำสัญญาระหว่างบรรดาเจ้าเรือและเดินทางในประเทศไทย 3 ประการคือ ไทยกำลังมีความเกรงกลัวอำนาจอังกฤษอยู่ ไทยยอมตกลงทำสัญญาฉบับนี้ทั้ง ๆ ที่ต้องเสียผลประโยชน์ทางการค้าไปเพื่อรักษาเอกสารของประเทศประการที่สอง เพราะรัฐบาลอังกฤษก็มีนโยบายรักษาไม่ตรีและเอาใจไทยอยู่ เห็นได้ชัดว่าอังกฤษมิได้เรียกร้องจากไทยแต่ฝ่ายเดียวเหมือนคราวไฟดอ อังกฤษย้อมรับอำนาจและผลประโยชน์ของไทย ในเรื่องลายเป็นอันดี อังกฤษมิได้เรียกร้องให้มีการตั้งศาลปกครอง ประการที่สามก็เพระคุณสมบัติส่วนตัวของอังกฤษคือร้อยเอกเอ็นรีเบอร์นี่ ก่อนจะเดินทางมากรุงเทพฯ เบอร์นี่ได้ศึกษาเรื่องราวด้วยกันเมืองไทยมาแล้วเป็นอย่างดี และได้มาพักอยู่นานพอที่จะทำความคุ้นเคยกับข้าราชการชาวไทยเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้น ยังได้ศึกษาภาษาไทยเพื่อประโยชน์ในการเรจาด้วย เบอร์นี่จึงมีทัศนคติที่ดีต่อบ้านไทย ก่อนจะกลับ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้พระราชทานเลี้ยงส่งเป็นเกียรติแก่เบอร์นี่ ซึ่งเกียรติยศอันนี้ไทยไม่เคยให้แก่นักการทูตยุโรปคนใดเลย นับตั้งแต่สิ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา¹¹⁶

สัญญาที่ตกลงกับอังกฤษในปี 2369 นี้ ไทยได้ใช้เป็นมาตรฐานในการทำสัญญา กับฝรั่งชาติอื่นด้วย เช่นกับสหรัฐอเมริกา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2382 รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้ส่ง ดร. ริชาร์ดสัน (Dr. Richardson) เข้ามาเจรจา กับไทยอีก จุดประสงค์ก็เพื่อหาซื้อช้าง ม้า โดย กระบวนการจากไทยเข้าไปใน

เขตพม่าของอังกฤษ เพราะในพม่าเกิดโรคระบาด สัตว์ล้มตายลงมาก¹¹⁷ และเพื่อเจรจาให้ไทยให้ความสำคัญแก่พ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาค้าขายและขยายเดนระหัวงไทยกับพม่าโดยให้ไทยยกเลิกข้อบังคับบางประการที่เป็นอุปสรรคต่ออังกฤษ

ดร.ริชาร์ดสันเดินทางเข้ามายังไทยโดยทางบก ผ่านเมืองมะละแหมงเข้ามายังจังหวัดราชบุรี ระหว่างทางต้องประสบความยากลำบากมากมาย เพราะเป็นทางกันดาร เมื่อมาถึงกรุงเทพฯถึงแม่ดร.ริชาร์ดสันจะได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีและได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 3 แต่การเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะไทยไม่ต้องการขายข้าว โค กระเบื้อง ช้าง ม้าให้อังกฤษเป็นจำนวนมาก ด้วยเห็นว่า เป็นทรัพยากรมีค่าที่ไทยจำเป็นต้องเก็บไว้ใช้เอง ส่วนเรื่องจะให้ไทยยกเลิกข้อบังคับเกี่ยวกับการค้าทางชายแดนด้านพม่านั้น ไทยเห็นว่าเป็นการขัดกับสัญญาที่ทำไว้ให้กับเบอร์นี่ จึงไม่ตกลง ดร.ริชาร์ดสันจึงต้องกลับไปเมืองเปล่า¹¹⁸

สนธิสัญญาที่ไทยทำกับเบอร์นี่นั้น ถึงแม้จะช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษราบรื่นหลังจากนั้น แต่ก็ทำให้รายได้ของพระคลังหลวงตกต่ำลงอย่างมากมาย เพราะในสัญญานี้ได้ระบุยกเลิกระบบทพระคลังสินค้า โดยห้ามมิให้รัฐบาลมีส่วนในการค้าขาย ในขณะนั้นรัฐบาลต้องการงบประมาณสำหรับทำสังคมรักษาเอกสารซึ่งขาดแคลนและทำนุบำรุงประเทศภายในเป็นอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงพยายามหาทางแก้ไข ปัญหารายได้ตกต่ำเนื่องรับด่วน วิธีหนึ่งที่ทรงนำมาใช้ก็คือให้เอกชนรับผู้ขายด้วยการเก็บภาษีอากรสินค้าประเภทต่าง ๆ 38 ประเภท ส่วนมากเป็นสินค้าที่ porrung ต้องการ เช่น น้ำตาล ฟาง พริกไทย รังนก ฯลฯ เอกชนที่รับผู้ขายนี้ มีสัญญาต้องส่งภาษีให้รัฐบาลตามจำนวนและเวลาที่กำหนดให้ วิธีการนี้ช่วยให้พระมหากษัตริย์ไม่ต้องทรงเกี่ยวข้องกับการค้าแต่มีรายได้เข้าพระคลังโดยสมำเสมอและแน่นอน ความจริงแล้ว เอกชนที่รับผู้ขายนี้ก็กำหนดให้แทนพระคลังสินค้าแต่เดิมนั้นเอง บางที่เอกชนเหล่านี้จะเรียกเก็บภาษีค่อนข้างสูง ทำให้สินค้าที่ต่างชาติต้องการมีราคาแพงขึ้นอย่างมากมาย ผลก็คือทำให้การค้าของอังกฤษและอเมริกาได้รับความกระทบกระเทือน พากเพ้อค้าต่างชาติกันร้องเรียนไปยังรัฐบาลของตนว่า รัฐบาลไทยละเมิดข้อตกลงที่ทำไว้กับเบอร์นี่ขึ้นภาษีอากรทำให้สินค้าราคาแพง แต่รัฐบาลไทยได้โต้ตอบไปว่า การขึ้นภาษีอากรนั้นมิได้เรียกเก็บจากพ่อค้าต่างชาติเลย แต่เก็บจากราชภูมิของไทยเอง อย่างนี้จะเรียกว่าไทยผิดสัญญาไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องของพ่อค้าอังกฤษและอเมริกาจึงเข้ามายังน้อยลงเป็นลำดับ¹¹⁹

วิธีแก้ไขรายได้ตกต่ำอีกประการหนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้ตอบรับปันหลวงสำหรับไปค้าขายกับต่างชาติเพิ่มมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2390 ทรงฝึกกองเรือพาณิชย์อยู่ถึง 11-13 ลำ เรือเหล่านี้มี่อนนำสินค้าจากต่างชาติเข้ามาขายก็ไม่ถูกเก็บภาษี สินค้าจึงมีราคาถูกกว่าสินค้าที่เรือฝรั่งนำเข้ามา เวลานำสินค้าจากไทยออกไปค้าขายยังต่างประเทศก็ไม่ต้องเสียภาษีอีกเรื่องของพ่อค้าฝรั่งจึงไม่สามารถแข่งขันกับกองเรือพาณิชย์ของหลวงที่ไม่ต้องเสียภาษีนี้ได้ จึงเข้ามาเที่ยบท่ากรุงเทพฯ น้อยลงทุกที พวากพ่อค้าฝรั่งได้ประท้วงไทยอย่ารุนแรงว่าจะละเมิดสัญญาอีก โดยพระมหาชนัตริย์เข้ามาช่วยกับการค้า

พ่อค้าอังกฤษที่โอมต์รูบราลไทยอย่างรุนแรงคนหนึ่งก็คือ นายโรเบิร์ต อันเตอร์ (Robert Hunter) การค้าของอันเตอร์ต้องทรุดลงอย่างมาก เพราะการแข่งขันของเรือพาณิชย์หลวง อันเตอร์จึงแก้ลำโดยการหันไปค้าผืน ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนสัญญาที่ตกลงกับเบอร์นีและฝ่ายนักปฏิวัติไทยด้วย รูบราลไทยสั่งขับอันเตอร์ออกจากประเทศไทยใน พ.ศ. 2387¹²⁰ อันเตอร์เจ็บใจเป็นอย่างยิ่ง ก่อนออกไปจากเมืองไทย ได้กล่าวโジョมต์รูบราลไทยอย่างรุนแรง ละเมิดข้อตกลงที่ทำกับอังกฤษและย้ำๆไทยว่าจะนำเรือไปพื้นที่รูบราลอังกฤษ ให้อังกฤษนำเรือรบเข้ามาดูแลผลประโยชน์ในไทย ความก้าวร้าวของอันเตอร์นี้เอง จึงทำให้สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พยายรังเกียจฝรั่งทันที ๆ ไปด้วย ทรงเห็นว่าถ้าปล่อยให้เข้ามาค้าขายมาก ๆ ก็จะเข้ามาทำความเดือดร้อนให้ไทยอย่างเดียวทันนี้

ระยะนี้เอง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษที่เคยราบรื่นกลับตึงเครียดขึ้นอย่างมาก อังกฤษหาว่าไทยละเมิดข้อสัญญาส่วนไทยเห็นว่าคนอังกฤษเข้ามาก่อความเดือดร้อนและคุกคามไทยประกอบกับก่อนหน้านั้น คือในปี พ.ศ. 2383 เกิดข่าวลือว่า หลังจากอังกฤษขัดการกับจีนสำเร็จ อังกฤษจะหันมาใช้กำลังกับไทยบ้าง¹²¹ ทำให้ไทยวิตกถึงกับเตรียมกำลังป้องกันที่สมุทรปราการ รูบราลอังกฤษจึงเห็นควรส่งทูตเข้ามาเจรจาใหม่เพื่อแก้ไขสนธิสัญญาเกี่ยวกับการค้าให้รัดกุมขึ้น รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษในเวลานั้นคือหลอดปัลเมอร์สตัน (Lord Palmerston) จึงแต่งตั้ง เชอร์เจมส์ บрук (Sir James Brooke) ให้เป็นทูตโดยตรงจากรูบราลอังกฤษที่ลอนดอนมาเจรจาับไทย “ไดนามิสกรุงเทพฯ ในเดือนสิงหาคม 2393

เชอร์เจมส์ บрукได้เสนอร่างสนธิสัญญา 9 ข้อ เพื่อให้ไทยแก้ไขเพิ่มเติมจากสนธิสัญญาที่ทำไว้กับเบอร์นี และเสนอร่างสัญญាជึ้ดสินค้าให้ไทยพิจารณาอีกฉบับหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงวิตถกหัวใจในการเจรจาครั้งนี้กับอังกฤษมาก ได้ทรงปรึกษาภักดีกับเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ทั้งที่มีนโยบายการต่างประเทศแบบเก่าและที่ได้เคยติดต่อใกล้ชิดกับฝรั่งมาก่อน ดังเช่นเจ้าฟ้าชายมงกุฎ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และจมีน์ไวยราษฎร ทรงมอบให้เจ้าพระยาพرقสังเป็นหัวหน้ากรรมการในการเจรจา โดยให้ปรึกษาภักดีให้รับชอบถึงผลรายและผลดีต่างๆ ในการตกลงทำสัญญา

ผลของการเจรจาและการพิจารณาข้อเสนอทั้ง 9 ข้อของเจมส์ บրูค ปรากฏว่า ไทยยอมรับเฉพาะข้อที่ 1 เพียงข้อเดียว นอกนั้นปฏิเสธกลับไปหมด ดังนี้

ข้อที่ 1 อังกฤษเสนอว่า แต่เดิมสืบไปขอให้ไทยกับอังกฤษมีสัมพันธ์ไม่ตรึงต่อภันขอนี้ไทยไม่เห็นมีปัญหาอย่างใด จึงยอมรับ เพราะต้องการมีไม่ตรึงอันดีต่ออังกฤษอยู่แล้ว

ข้อที่ 2 ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมืองไทย ขอให้รัฐบาลไทยให้ความสะดวกทุกอย่าง รวมทั้งให้มีสิทธิซื้อที่ดิน ตั้งบ้านเรือนได้ และถ้าคนในบังคับของไทยไปค้าขายหรือตั้งบ้านเรือนในอังกฤษ อังกฤษจะอำนวยความสะดวกให้เช่นกัน ข้อนี้ไทยตอบไปว่า ที่คนไทยจะละทิ้งประเทศไทยไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่อังกฤษนั้นไม่มี ที่จะให้อังกฤษได้เข้ามา มีสิทธิซื้อที่ดินตั้งหลักแหล่งในไทย ไทยขอปฏิเสธ เพราะถ้ามีคนดังเช่นนายสันเตอร์เข้ามามาก จะก่อความเดือดร้อนให้ไทยเป็นที่ยิ่ง

ข้อ 3 ถ้าคนในบังคับอังกฤษเข้ามาอยู่ในไทย ขอให้รัฐบาลไทยอนุญาตให้ประกอบพิธีทางศาสนาได้อย่างเสรี และขอให้พระมหากษัตริย์ไทยพระราชทานที่ดินในการฝังศพตามประเพณีของคริสต์ศาสนادةวย และอังกฤษจะปฏิบัติต่อคนไทยที่ไปอยู่ในอังกฤษเช่นเดียวกัน เรื่องนี้ไทยตอบว่า ไม่เห็นจำเป็นต้องทำสัญญากันเลย เพราะไทยก็ให้เสรีภาพในการนับถือและประกอบพิธีทางศาสนาแก่ชนทุกชาติที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว อันนี้เป็นที่ทราบกันทั่วไป

ข้อ 4. ไทยและอังกฤษจะทำสัญญาทางการค้าต่อภันอิกฉบับหนึ่ง เพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ข้อนี้ไทยตอบว่า ไทยไม่เห็นแจ่มแจ้งเลยว่าจะเป็นประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายอย่างไร จึงตกลงทำสัญญามิได้

ข้อ 5 ถ้าคนในบังคับอังกฤษเข้ามาค้าขายในไทย ไทยจะไม่ทำสิ่งใดที่กีดขวางผลประโยชน์ทางการค้าของคนอังกฤษ และอังกฤษจะปฏิบัติต่อคนไทยเช่นเดียวกัน ข้อนี้

ไทยตอบว่าไม่เห็นจำเป็นต้องทำสัญญาเช่นกัน เพราะไทยไม่เคยขัดขวางพ่อค้าคนใด และยังไม่เคยมีพ่อค้าคนได้มาร้องทุกข์ว่าถูกกลั่นแกล้งเลย ไทยจะขัดขวางก็เฉพาะเมื่ออาณิชชีงเป็นของผิดกฎหมายเข้ามาขาย หรือเอาข้าวจากไทยออกไปเท่านั้น เพราะข้าวเป็นของต้องห้ามต้องเก็บเอาไว้ใช้กินในเมืองไทย

ข้อ 6 อังกฤษขอตั้งสถานกงคูลในประเทศไทย และขอให้คนในบังคับอังกฤษ มีสิทธิสภาพนอกราษฎรไทยคือ ถ้าคนในบังคับอังกฤษเกิดเป็นความกับคนอังกฤษเอง หรือกับคนไทย เจ้าหน้าที่กงคูลของอังกฤษจะเป็นผู้พิจารณาและตัดสินคดีเองโดยใช้กฎหมาย อังกฤษ อังกฤษจะให้สิทธิสภาพนอกราษฎรตนี้แก่คนไทยในอังกฤษเช่นกัน ข้อนี้ไทยตอบว่า ถ้าคนไทยไปอยู่ในประเทศอื่น รัฐบาลไทยก็จะสนับสนุนให้คนไทยปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองของประเทศไทยนั้น จะนั้น การที่คนชาติอื่นจะเข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ควรจะปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองของไทยจึงจะถูก ไทยจึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปตั้งสถานกงคูลในอังกฤษ และจะยอมให้อังกฤษมาตั้งในไทยก็ไม่ได้ เพราะไม่เห็นมีประโยชน์อันใด เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยมีความสามารถพอที่จะตัดสินคดีที่เกิดขึ้นระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับคนไทยได้

ข้อ 7 อังกฤษเสนอว่า ถ้าเรือชนของอังกฤษเข้ามาจอดในเขตท่าเรือไทย ประสงค์จะซื้อเสบียงอาหาร เข้าของเครื่องใช้ต่าง ๆ ขอให้รัฐบาลไทยให้ความสะดวกด้วย และอังกฤษจะปฏิบัติเช่นเดียวกันต่อเรือชนไทย ไทยตอบว่าไม่เห็นจำเป็นจะต้องทำสัญญาด้วยเรื่องนี้ เพราะไทยไม่ค่อยมีที่จอดเรือติด ๆ แต่ถึงอังกฤษจะเข้ามาจอดและต้องการเสบียงอาหาร คนไทยก็ต้องหาหมายให้อยู่ติดจะมีน้ำเนยได้หรือ เพราะไทยกับอังกฤษก็เป็นไมตรีกันอยู่

ข้อ 8 ถ้าเรือสินค้าหรือเรือใด ๆ ของอังกฤษเกิดอับปางมาเกยในเขตไทย ขอให้ไทยให้ความช่วยเหลือด้วย ถ้าเรือไทยไปตกในเขตอังกฤษ อังกฤษจะช่วยเช่นกัน ข้อนี้ไทยตอบว่าถ้าเรืออังกฤษมาตกในไทย จะนั่งดูดายได้หรือ ต้องช่วยเหลืออย่างเต็มที่ จึงไม่จำเป็นต้องทำสัญญา

ข้อ 9 ข้อสัญญานี้ ที่ไทยทำไว้กับเบอร์นี่ที่ไม่เกี่ยวข้องกับสัญญาทั้ง 8 ที่เสนอใหม่ครั้งนี้ ขอให้คงไว้ตามเดิม ไทยตอบว่า ไทยทำสัญญาว่าแล้วก็ต้องรักษาตลาดไป จะเอาไปทิ้งเสียข้างไหนได้ ไม่เห็นต้องระบุไว้ในสัญญารั้งนี้อีก¹²²

สำหรับสัญญาพิกัดที่อังกฤษเสนอใหม่เมื่อความสำคัญดังนี้

1. อังกฤษขอลดภาษีสินค้าหลายชนิด
2. อังกฤษขอลดภาษีปากเรือลงเป็นวาระ 500 บาท
3. อังกฤษขอซื้อข้าวสาร ข้าวเปลือกจากไทย โดยขอไม่ให้ไทยเก็บภาษี
4. นอกจากรัฐบาล 7 ชนิดที่อังกฤษกำหนดไว้แล้ว คือ น้ำมัน เป็น ลูกปืน ตินปืน (หั้งสามอย่างหลังนี้รวมกันเป็น 1 ชนิด) เหล็ก กระดาษเหล็ก เหล็กกล้า สรุรา ไม้สัก ขอให้พ่อค้าอังกฤษได้เข้ามาติดต่อซื้อขายสินค้าอื่น ๆ อย่างเสรีจ้าราชการภูมิไทยโดยตรง อย่าให้มีการผูกขาดใด ๆ อีก ข้อนี้เจมส์ บրุกพยายามเจรจาให้ไทยเห็นผลดีของการค้าแบบเสรี ว่า จะทำให้ทุก ๆ ฝ่าย หั้งรัฐบาลไทย ประชาชน และพ่อค้าต่างชาติร่วม受益ดีกันดี¹²³

ในเรื่องสัญญาทางการค้านี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงไม่พอใจพระทัย ที่จะต้องลดภาษีหรือค่าธรรมเนียมใด ๆ ให้อังกฤษอีก ไทยจะขาดทุนมากมาย แต่เจ้าพระยา พระคลังเห็นควรอนุโลมตามข้อเสนอของอังกฤษ เพราะถ้าไทยลดภาษี เรืออังกฤษจะเข้ามา ก็จริง แต่คงไม่เกิด ไทยคงไม่ขาดทุน แต่ถ้าไม่ยอมลด จะขาดไม่ตรีกับอังกฤษ และจะมีอันตรายถึงความมั่นคงของชาติได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงโปรดฯ ให้ถามความคิดเห็นเจ้านายและขุนนางอื่น ๆ ว่าเห็นด้วยหรือไม่-เห็นด้วยกับข้อเสนอของอังกฤษ อย่างไร ทรงขอให้ข้าราชการตรีกตรองดูว่าถ้ายอมตามข้อเสนอแล้วจะมีผลร้ายแครห์หน แล้วถ้าไม่ยอมจะมีผลร้ายต่อชาติบ้านเมืองแครห์หน ขอให้ตอบมาไม่ต้องเกรงพระทัย เพราะทรงต้องการทราบเสียงข้างมาก¹²⁴ ในที่สุดตกลงกันได้ว่าไทยไม่ยอมลดภาษีให้อีก เพราะทำให้อังกฤษเท่านั้นที่ได้กำไร ไทยขออีดอัตราภาษีตามที่ตกลงไว้กับเบอร์นี่ ส่วนเรื่องข้าว ไทยจะขายเป็นสินค้าออกไม่ได้ เพราะเป็นอาหารหลักของประเทศ ถ้าเกิดภัยพิบัติอย่างใด ราชภูมิอดอยาก จะได้มีข้าวสะสมไว้เพียงพอที่จะบริโภคในประเทศ

ในที่สุดเจมส์ บրุกจึงต้องกลับออกไปด้วยความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่สามารถตกลงแก้ไขสัญญากับไทยได้ บุกกลับออกไปโดยมีได้เข้าเฝ้าถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เพราะขณะนั้นทรงพระประชวรอยู่

อังกฤษไม่ประสบผลสำเร็จในการเจรจาครั้งนี้ เพราะรัฐบาลไทยยังยึดถือนโยบาย ต่างประเทศตามแบบเดิม คือ พยายามป้องกันมิให้ชาวอังกฤษเข้ามาพัวพันอยู่ในเมืองไทยมากไปกว่าเดิม เพราะไทยกลัวว่าจะเกิดข้อตกลงที่ไม่ดีต่อเศรษฐกิจในไทยและยึดครองเมือง

ไทยที่สุด การให้ความสะดวกในเรื่องที่ดินตั้งบ้านเรือน การค้าขาย และสิทธิพิเศษต่าง ๆ จะเป็นการส่งเสริมให้ชาวอังกฤษเข้ามาติดต่อกันมากขึ้น และทำให้ฝ่ายไทยเสียเปรียบด้วย ไทยจึงไม่ยอมพิจารณาผ่อนผันให้

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา

ก. บทบาทของคณะสอนศาสนาอเมริกันในประเทศไทย

ประเทศไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กับประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เป็นครั้งแรก ความสัมพันธ์เริ่มด้วยคณะสอนศาสนาหรือคณะมิชชันนารีอเมริกันพำกวานี้ เดินทางเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาโดยโปรดักแตนท์ในเมืองไทย สาเหตุที่คณะสอนศาสนาอเมริกันจะเดินทางเข้ามาก็เพราะก่อนหน้านี้ได้มีหมออสอนศาสนาโดยโปรดักแตนท์เข้ามาในเมืองไทยก่อน 2 คน ซึ่งคือ คาร์ล ออแกสตัส ฟรีดริช กัตซล (Carl Gutzlaff) เป็นชาวเยอรมัน และ 雅各布 ทอมลิน (Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ แต่ทั้งสองทำงานไม่ได้ผล เพราะมีกำลังน้อย จึงได้มีหนังสือฝากเรือไปปัชองเมรากาให้ส่งมิชชันนารีมาเพิ่ม ในเรือลำนี้เองฝ่าแฝดไทยผู้มีชื่อเสียง คือ อัน-ชัน ก็ได้เดินทางไปอเมริกาด้วยในปี พ.ศ. 2372¹²⁵

นับแต่พ.ศ. 2374 เป็นต้นมา ก็มีคณะสอนศาสนาอเมริกันเดินทางเข้ามาประเทศไทยเรื่อย ๆ พวกรากที่เข้ามายืนในคณะอเมริกันแบบทิสท์ บอร์ด (American Baptist Board) ต่อมา ก็มีพวกราก American Board of Commissioner for Foreign Mission เข้ามาในปี พ.ศ. 2378 ในคณะนี้มีหมออสอนศาสนาอเมริกันคนหนึ่ง ซึ่งต่อไปจะมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่คนไทย เพราะได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อไทยไว้หลายประการ บุคคลผู้นี้คือ ศาสนารัฐ丹 บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ต่อมาคณะสอนศาสนาทั้งสองนี้ได้รวมกันเป็นคณะเดียว เรียกชื่อย่อว่าคณะ A.B.C.F.M.¹²⁶

ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะทรงมีพระราชหราแก่กล้าในพุทธศาสนา ก็มิได้ทรงขัดขวางการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของบาทหลวงอเมริกันเลย ทรงอนุญาตให้เผยแพร่ศาสนาได้อย่างเสรี (แสดงให้เห็นถึงนิติธรรมของพุทธศาสนาในชน) ทั้งยังทรงพอพระทัยที่บาทหลวงอเมริกันเข้ามาในเมืองไทยเสียด้วยซ้ำ ทั้งนี้เพราะนอกจากเรื่องศาสนาแล้ว บาทหลวงอเมริกันยังได้นำวิชาการสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ เช่น การพิมพ์ การแพทย์ และได้

ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสนพระทัยในวิชาการสมัยใหม่เหล่านี้อยู่แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการแพทย์ ดังที่ได้เคยทรงประวัติบุคคลเพดานอังกฤษที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 2 ว่า ทรงต้องการให้ผู้มีความรู้ในเรื่องการรักษาและป้องกันโรคใช้ทรัพย์ตามแผนสมัยใหม่เข้ามาในประเทศไทย เพื่อช่วยกันรักษาและป้องกันโรคนี้บ้าง¹²⁷ พากเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ของไทยดังเช่น สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรรังสรรค์ (เจ้าฟ้าชายจุฑามณี) และเจ้าพระยาพระคลัง ก์ สนพระทัยและสนใจในวิชาการสมัยใหม่เหล่านี้เป็นอันมาก

คณะสอนศาสตร์เมริคันที่เข้ามาในสมัยนี้ ได้ทำประโยชน์ให้กับประเทศไทยอย่างมากมายทั้งในด้านการศึกษา การพิมพ์ และการแพทย์

ด้านการศึกษา คณะสอนศาสตร์เมริคันที่เข้ามาในสมัยใหม่ให้รับการศึกษามาแล้วเป็นอย่างดี จึงกลายเป็นผู้ประสิทธิบัติประสานทรัพยากรวิชาการสมัยใหม่ให้กับคนไทย¹²⁸ มีชาวไทยกลุ่มนึงซึ่งเป็นคนหนุ่มและมีหัวก้าวหน้า นิยมในวิชาการสมัยใหม่ได้แก่ เจ้าฟ้าชายมงกุฎ (ซึ่งยังทรงอยู่ในสมัยแพค) เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรรังสรรค์ หลวงสิทธินายเรว มหาดเล็ก (เป็นบุตรคนโตของเจ้าพระยาพระคลัง ต่อมาร่วมสิทธิผู้นี้เองที่ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5) ก่อนอื่นบทหลวงเมริคันได้สอนภาษาอังกฤษให้กับคนไทยเหล่านี้ เพื่อเป็นแนวทางให้ได้ศึกษาด้านครัวหาความรู้จากหนังสือตำราวิชาการอื่น ๆ ซึ่งเป็นภาษาอังกฤษได้ต่อไป ได้แก่วิชา ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ วิชาการทหาร การแพทย์ วิศวกรรม การต่อเรือ ฯลฯ ซึ่งคนไทยเหล่านี้ก็ได้สนใจศึกษาแยกแซกันไปตามความสนใจ การเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ กว้างขวางขึ้นอย่างมากมายนีเอง ทำให้คนไทยกลุ่มนี้ได้ตระหนักกว่า เวลาหนึ่งมหาอำนาจตะวันตกกำลังดำเนินนโยบายเผยแพร่องค์ความรู้ในเอเชีย และจะต้องมีผลกระทบมาถึงประเทศไทยอย่างแน่นอน ไทยจะเอาตัวรอดไปได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับนโยบายของไทยที่จะปรับปรุงประเทศและแก้ไขนโยบายต่างประเทศให้สอดคล้องกับสถานการณ์ รอบด้านในเวลานั้น

พากคณะสอนศาสตร์เมริคันได้จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือขึ้นด้วย แต่ผลงานด้านนี้จะเจริญและเห็นได้ชัดต่อมามาในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5

ด้านการพิมพ์ ตัวพิมพ์และแท่นพิมพ์ ภาษาไทยเข้ามาในเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ได้อย่างไร เรื่องราวมีอยู่ดังนี้ ในพ.ศ. 2361 มีแม่เมืองชั้นนำเรือเมริคันผู้หนึ่ง ทำการ

เผยแพร่ศาสนาอยู่ในพม่าซึ่ง นางแอนน์ จัดสัน (Ann Judson) เป็นภารรยาของหมօสอนศาสนาในหมู่บ้านคนไทยหมู่หนึ่งซึ่งถูกกว่าด้วยต้อนไปพม่า จึงได้พยายามศึกษาภาษาไทย และได้แปลคัมภีร์บางบทออกเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ. 2362 นางได้ร่วมมือกับมิชชันนารีอเมริกันอีกผู้หนึ่ง ชื่อ จอร์จ เฮ้าห์ (George H. Hough) ซึ่งมีความรู้พิเศษเป็นช่างพิมพ์ได้หล่อตัวพิมพ์ภาษาไทยชุดแรก แล้วพิมพ์คำสอนภาษาไทยได้สำเร็จที่เมืองร่างกุง¹³⁰

แต่อย่างไรก็ได้ในเวลาไม่เรียกันนั้น ก็ได้มีตัวพิมพ์และแท่นพิมพ์ภาษาไทยอยู่ที่เมืองกัลกัตตาในอินเดียอีกด้วย และต่อมา หมօสอนศาสนา โรเบิร์ต เป็น (Robert Purn) และทอมสัน (Thomson) ได้ซื้อแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทยจากคณะแบบทิสต์ที่กัลกัตตา มาตั้งโรงพิมพ์อยู่ที่สิงคโปร์รับพิมพ์หนังสือไทย ต่อมาใน พ.ศ. 2378 คณะสอนศาสนา อเมริกันในไทยจึงได้ติดต่อขอซื้อแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทยชุดนี้จากสิงคโปร์นำมาไว้ในกรุงเทพฯ นับเป็นเครื่องพิมพ์ภาษาไทยชุดแรกในเมืองไทย¹³¹ หมօบัดเลย์เป็นผู้คิดตัดแปลงตัวพิมพ์ภาษาไทยให้ดีขึ้น การพิมพ์ส่วนใหญ่ในสมัยนี้คือพิมพ์หนังสือสอนศาสนา คริสต์ เอกสารของรัฐบาลไทยที่พิมพ์ออกมาก็คือประกาศเรื่องห้ามสูบฝิ่นและนำฝิ่นเข้ามาในประเทศไทยใน พ.ศ. 2382 เป็นใบปลิวจำนวน 900 ฉบับ หมօบัดเลย์ยังได้พิมพ์หนังสือพิมพ์ฉบับแรกในเมืองไทยมีชื่อว่า Bangkok Recorder ออกในพ.ศ. 2387

ด้านการแพทย์ คณะสอนศาสนาอเมริกันได้นำเอาวิชาการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ที่สำคัญที่สุดคือวิธีการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ และการฉีดวัคซีนป้องกันไข้หวัดใหญ่ ผู้เริ่มฉีดวัคซีนและปลูกฝีขึ้นก็คือหมօบัดเลย์ หมօบัดเลย์ได้ทดลองฉีดหนองเชื้อเข้าไปในตัวโโค และนำหนองโคนั่นมาใช้ฉีดป้องกันไข้ทรพิษในตัวคน ทำการทดลองอยู่ถึง 5 ปี จึงเป็นผลสำเร็จเริ่มปลูกฝีให้คนไทยได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงทราบก็พอพระทัยยิ่งนัก มีรับสิ่งให้หมօหลวงของไทยไปศึกษาวิชาการนี้จากหมօบัดเลย์ เพื่อนำไปปลูกฝีให้กับคนไทยทั่วไปทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง นอกจากนี้แล้ว หมօบัดเลย์ได้ทำการผ่าตัดเป็นครั้งแรกในเมืองไทยในพ.ศ. 2379 โดยได้ผ่าตัดให้กับภิกษุไทยรูปหนึ่ง ซึ่งได้รับอุปัต্তิเหตุจากการระเบิดของพะเนียงดอกไม้ไฟจนกระดูกแขนแตก ละเอียด

เจ้านายและขุนนางไทยที่สนใจวิชาการแพทย์สมัยใหม่ก็ได้ศึกษาจากนาทหลวง อเมริกันที่สำคัญคือ กรมหลวงวงศาริราชสนิท นอกจากในกรุงเทพฯ แล้ว คณะสอนศาสนา

อเมริกันยังได้ออกไปให้การรักษาตามหัวเมืองใหญ่ ๆ เช่นที่ เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย พิษณุโลก ราชบุรี นครศรีธรรมราช และเมืองต่าง เป็นต้น

สำหรับในด้านการเผยแพร่ศาสนาแล้ว คณะสอนศาสนาอเมริกันไม่ประสบผลสำเร็จเฉพาะในเวลา 27 ปี ที่หมวดสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนท์เข้ามาทำงานในไทย มีคนหันไปนับถือคริสต์ไม่ถึง 27 คน และส่วนมากเป็นคนจีนไม่ใช่ไทย เหตุผลของความล้มเหลวของคณะสอนศาสนาประการสำคัญคือ ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่กีดกันความเชื่อถือในลัทธิอื่น ๆ ทั้งสิ้น จะนั้นหากคริมาเข้ารีต ก็จะต้องเลิกนับถือบูชาเทพเจ้าอื่น ๆ ที่เคยนับถือมา ต้องนับถือแต่พระเจ้าองค์เดียว จึงเป็นการขัดกับนิสัยและความเชื่อถือแต่ตั้งเดิมของคนไทย นอกจากนี้คนไทยส่วนมากยังนิยมส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือกับพระที่รัช¹³³ พุทธศาสนาจึงยังมีอิทธิพลต่อจิตใจคนไทยอยู่อย่างแน่นแฟ้น การเผยแพร่ศาสนาคริสต์กลับมีผลดีทางอ้อมอย่างใหญ่หลวงต่อศาสนาพุทธอีกด้วย คือเป็นแรงกระตุ้นให้ชนหมู่หนึ่ง อันมีเจ้าพ่อซามงกุฎเป็นผู้นำการปฏิรูปศาสนาพุทธได้สำเร็จในสมัยนี้

๖. ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา

ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริการิเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2375 เมื่อประธานาธิบดีแจ็คสัน (Jackson) ได้ส่งนายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) มาเป็นทูตเพื่อตกลงทำสนธิสัญญาทางพระราชไม่ตรีและการค้ากับไทย ไทยได้ให้การต้อนรับอย่างสมเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมอบหมายให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นหัวหน้าคณะกรรมการไทยทำการเจรจากับนายโรเบิร์ตส์ และได้ตกลงทำสนธิสัญญากันในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2375 โดยยึดสนธิสัญญาที่ไทยทำไว้กับเบอร์นีเป็นหลัก การเจรจาครั้งนี้ระบุว่าไทยกับอเมริกาเป็นไปด้วยความราบรื่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพอพระทัยที่ฟ้องค้าอเมริกาจะเข้ามาค้าขายกับไทยอีกประเทคโนโลยี โรเบิร์ตส์ซึ่งชุมกับการต้อนรับของไทย จะมีที่ติฝ่ายไทยอยู่ก็เพียงข้อเดียวที่คุณธรรมการไทยชอบแก้ไขรายละเอียดปลีกย่อยของสัญญาป่วย ๆ ตกลงกันไว้ก่อนหนึ่ง วันรุ่งขึ้นก็ขอแก้ข้อเสีย ๆ ใหม่อีกแล้ว โรเบิร์ตส์เลยคิดว่าคนไทยนี้ใจcoldไม่แน่นอน¹³⁴ อีกข้อหนึ่งก็คืออเมริกาจะขอตั้งกองคุล แต่ไทยไม่ยอมโดยอ้างว่าอังกฤษก็เคยขอแต่ไม่ได้รับอนุญาตเช่นกัน ไทยไม่ต้องการให้อเมริกาได้รับสิทธิพิเศษเกินไปกว่าอังกฤษ

แต่ต่อมาพ่อค้าอเมริกันก็ประสบกับปัญหาสินค้าไทยแพงขึ้น และเรื่องการแข่ง

ขันจากกองเรือพาณิชย์หลวง เหตุมีอนดังเช่นที่พ่อค้าอังกฤษประสม (ขอโปรดพลิกไปดูเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษอีกครั้ง) พ่อค้าอเมริกันไม่พอใจ จึงร้องเรียนไปยังรัฐบาลของตนใน พ.ศ. 2393 รัฐบาลอเมริกันจึงแต่งตั้งให้นายโจเซฟ บาเลสเตีย (Joseph Balestier) เข้ามาเป็นทูต เพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาทางการค้ากับไทยและขอตั้งศาลกลางคุ้มครอง แต่การเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกับที่ไทยปฏิเสธการแก้ไขข้อสัญญากับเจมส์ บрук ทูตอังกฤษ และเพราะอุปนิสัยส่วนตัวบาลีสเตียด้วย บาลีสเตียไม่รู้ธรรมเนียมการต้อนรับทูตของไทย คือ ข้าราชการฝ่ายไทยจะต้องเป็นผู้รับเอกสารสาส์นจากทูตต่างชาติไว้ก่อน แล้วนำไปแปลเป็นภาษาไทย เมื่อพิจารณาดูความเรียบร้อยทั้งปวงเห็นสมควรแล้วจึงนำข้อสัญญาทูลเกล้าถวายพระมหากรุณาธิคุณ แต่บาลีสเตียต้องการเข้าเฝ้าและถวายพระราชสาส์นด้วยตัวเอง เพราะมีความเห็นตามธรรมเนียมชาติตะวันตกในตอนนั้นว่า ตัวทูตมีความสำคัญมากกว่าราชสาส์น ตัวทูตคือผู้แทนประมุขของประเทศที่ส่งทูตนั่นมา ควรได้รับเกียรติให้เข้าเฝ้ากษัตริย์ไทยและถวายสาส์นด้วยตัวเอง ฝ่ายไทยจะซึ่งแจ้งธรรมเนียมของไทยให้ฟังอย่างใดก็ไม่ฟัง บาลีสเตียยังมีความประพฤติ การพูดจา ก้าวร้าวฝ่ายไทยผิดกับทูตอเมริกันคนก่อน ประกอบกับสารตราตั้งที่บาลีสเตียนำมาไว้ไม่มีตราประทับ และขบวนทูตที่มากดูโหนดา คือมีแต่ตัวบาลีสเตียมาเฝ้าคนใช้ที่เป็นล่ามชาวจีน เท่านั้น ไทยเกิดความสงสัยว่าจะเป็นทูตจริงหรือไม่ จึงแสดงความไม่เลื่อมใสครั้งใหญ่ ไปบ้าง ในที่สุดบาลีสเตียก็ต้องเดินทางกลับออกไปโดยยังไม่ได้เริ่มการเจรจาเสียด้วยซ้ำ¹³⁵

ความจริงไทยไม่ได้รังเกียจที่จะมีไมตรีกับอเมริกาเลย ศาสตราจารย์ ดร.แวลล่า (Dr. Vella) กล่าวว่า มีเหตุผลพอเชื่อได้ว่าไทยกลัวอิทธิพลอังกฤษอยู่มาก จึงต้องการได้สนธิสัญญาที่เป็นเครื่องยืนยันเจตนาของอังกฤษ ถึงแม้จะไม่มีข้อพิสูจน์ถึงนโยบาย อันนี้ของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ไทยได้เคยดำเนินนโยบายถ่วงดุลย์อำนาจมาแต่ครั้ง สมัยอยุธยาแล้ว และในปี พ.ศ. 2383 รัฐบาลไทยยังได้ติดต่อกับกงคุลฝรั่งเศสที่สิงคโปร์ เชื้อเชิญให้ฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายกับไทยบ้าง แต่ฝรั่งเศสไม่ได้พิจารณาข้อเสนอของฝ่ายไทยนี้ การกระทำอันนี้ของไทย แสดงว่าไทยต้องการมหำอำนาจอื่น ๆ ในยุโรปให้เข้ามาถ่วงดุลย์ กับอังกฤษบ้าง¹²⁶

สรุปนโยบายของไทยในการติดต่อกันฝรั่งทางตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งทางตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่ในขอบเขตจำกัดไม่ขยายตัวเท่าที่ควร เพราะ

1. ไทยในสมัยนั้นยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องค้าขายกับฝรั่ง เจ้านาญและขุนนางหรือแม้แต่พระมหากษัตริย์มีความวิตกว่า พ่อค้าฝรั่งจะเข้ามาค้าขายแข่งกับทางรัฐบาล เพราะรัฐบาลหรือเจ้านาญและขุนนางก็ได้แต่งเรือสำเภาไปค้าขายยังต่างประเทศเช่น จีน อินเดีย สิงคโปร์ และปีนังในมลายูเป็นส่วนต้นอยู่แล้ว ได้นำสินค้าทางยุโรปเข้ามาเพียงพอ กับความต้องการของคนไทย สินค้าที่รัฐบาลต้องการจากยุโรปมากที่สุดคือ ปืน ไทยติดต่อกันค้า เป็นประจำอยู่กับโปรตุเกส ซึ่งในระยะหลังก็มีได้แสดงท่าทีว่าต้องการขยายการค้าในไทย หรือส่งเรือมาค้าขายแข่งกับรัฐบาลไทยแต่อย่างใด

แต่เมื่อฝรั่งจะเข้ามาค้าขายจริง ๆ ไทยก็มิได้ชัดข้อง เพราะหวังกำไรจากการที่ พระคลังสินค้าจะขายสินค้าให้กับพ่อค้าเหล่านั้น แต่ฝรั่งเหล่านี้ก็พยายามที่จะให้ไทยเลิกระบบการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้าเสีย (ดูรายละเอียดจากการติดต่อกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 2) เพราะเป็นเครื่องขัดขวางผลกำไรของพ่อค้าฝรั่ง เมื่อประชุมของหัวส่องฝ่ายขัดกันเช่นนี้ ทำให้ไทยไม่ปราบนาจะค้าขายกับฝรั่งมากนัก

2. ความหวาดระแวงในจุดประสงค์ของฝรั่งชาวยุโรปที่เข้ามาว่าจะเข้ามายืดเมือง ไทยเป็นเมืองขึ้นใหม่อนัตถที่ฝรั่งเศสเคยแสดงท่าทีมาแล้วในสมัยอยุธยาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้นยังคงดำเนินอยู่ในความคิดของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ไทยมีความหวาดระแวงอังกฤษมากเป็นอันดับหนึ่ง เพราะเห็นตัวอย่างจากอินเดียที่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นอังกฤษมาก่อน และยังในสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษได้พม่าตอนใต้อีก ก็ยิ่งทำให้ไทยเกิดหวาดวิตกมากยิ่งขึ้น นโยบายต่างประเทศของไทยในสมัยนี้จึงเป็นแบบที่รัฐบาลไทยพยายามหลีกเลี่ยงการทำสัญญาทางไมตรีและการค้ากับฝรั่งเพื่อกันให้อิทธิพลของฝรั่งมีน้อยที่สุดและอยู่ห่างจากไทยมากที่สุด หากจำเป็นต้องทำเพื่อความปลอดภัยของประเทศ ก็พยายามระวังไม่ผ่อนตามความต้องการของฝรั่งมากนัก เพื่อจำกัดให้การค้าอยู่ในขอบเขตที่ไม่ทำให้พ่อค้าฝรั่งพาภัยเข้ามานาจการไทยมากมายเกินไปจนอิทธิพลของฝรั่งมีมากขึ้น และจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของไทย ความหวาดระแวงในตัวฝรั่งที่เข้ามายังในเมืองไทย จะเห็นได้ชัดจากภูมายักษอนั่นเอง ที่ห้ามฝรั่งเดินทางเข้าไปในเดินแดนต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาล

ตัวอย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงผ่อนปรนทำสัญญากับเบอร์นี ในปี 2369 ก็เพื่อรักษาไม่ตรึงบังคุณไว้เพื่อความปลอดภัยของชาติ ทรงเห็นว่าถ้าไม่ยอมตามความประسنงค์ของอังกฤษในขณะที่อำนาจอังกฤษในอาเซียนทุกที่แล้ว อังกฤษจะใช้กำลังบังคับเอาได้ แต่ในตอนหลังเมื่ออังกฤษขอเข้ามาแก้ไขสัญญาฉบับปี 2369 เพื่อเข้ามามีสิทธิทางการค้าและการเมืองในไทยเพิ่มขึ้น รัฐบาลไทยก็ไม่ยอมผ่อนปรนให้อีกต่อไป เพราะเห็นว่าอันตรายจากการขัดความประسنงค์ของอังกฤษ กับอันตรายอันเกิดจากการยอมตามความประسنงค์ของอังกฤษและทำให้อังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในเมืองไทยมากขึ้นนั้น อันตรายประการหลังมีมากกว่าและน่ากรงขามกว่า ไทยจึงไม่ยอมทำสัญญาใด ๆ กับอังกฤษอีก เป็นการปิดประตูประเทศเสียมิให้ฝรั่งเข้ามาได้ ถึงแม้จะไม่ปิดตายร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ช่องที่ฝรั่งໄwake ไม่เพียงพอแก่ความต้องการของฝรั่งเลย นโยบายต่างประเทศแบบนี้ของไทย นักประวัติศาสตร์เรียกว่า แบบเก่าและแยกตัวออกจากโดดเดี่ยว (Conservative and isolationistic)¹³⁷

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงตรัษฎีถึงภัยอันตรายอันเกิดจากการติดต่อกับฝรั่ง ในขณะที่ทรงประชวรไกลัสเต็จสรรคต จึงได้ทรงเตือนข้าราชการไทยว่า “การต่อไปในภายหน้า...การศึกษาครามข้างขุนวน ข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่แต่ข้างพวากฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขายังคงควรจะเอาไว้ให้อาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปที่เดียว”¹³⁸

การประชวรและเสต็จสรรคต

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงเริ่มประชวรตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2393 พอถึงต้นปี พ.ศ. 2394 ที่มีพระอาการทรุดลงอย่างมาก ทรงตรัษฎีว่าพระอาการนั้นสุดความสามารถของนายแพทย์เสียแล้ว ปัญหาที่ทรงวิตกในตอนนั้นก็คือ เรื่องผู้สืบราชสมบัติ เพราะนับตั้งแต่สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพสิ้นพระชนม์ลงในปี 2375 ก็มิได้ทรงสถาปนาเจ้านายพระองค์ใดขึ้นดำรงตำแหน่งนี้ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาเชษฐริยพระองค์ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะสถาปนาพระเมธีองค์ขึ้นเป็นเอกอัครมเหสี และสถาปนาพระราชโอรสที่ประสูตแต่เอกอัครมเหสีนั้นเป็นเจ้าฟ้าก็ได้ ซึ่งจะทำให้พระราชโอรสนั้นมีสิทธิในราชบัลลังก์ด้วย ถ้าพระองค์มีความต้องการที่ให้ผู้สืบสานโภตให้ดำรงตำแหน่งสืบต่อจากพระองค์นั้น ถือได้ว่าเป็นปกติวิสัยของปุถุชนทั่วไป แต่พระองค์มิได้ทรงทำดังนั้นเลย เพราะทรงต้องการหลีกเลี่ยงข้อครหา และทรงตรัษฎีกว่า ผู้มีสิทธิ

ในราชบัลลังก์ยังมีอยู่อีกอย่างน้อยก็ 2 ท่าน คือ เจ้าฟ้าชายมงกุฎ และเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรครองสวรรค์ เหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่พระองค์ตรัสแก่เจ้านายและขุนนางที่เข้ามาเฝ้าในขณะทรงพระประชวรก็คือ ที่พระองค์ยังไม่ได้ทรงแต่งตั้งองค์รัชทายาทนั้น ก็เนื่องด้วยพระองค์ไม่ทรงโปรดนาที่จะเลือกผู้ซึ่งไม่เป็นที่ถูกใจของบรรดาพระราชน后์ ข้าราชการใหญ่น้อยตลอดจนประชาชนทั้งปวง ทรงต้องการให้องค์รัชทายาท สามารถเข้าได้กับเจ้านาย ขุนนาง ทุกฝ่ายเพื่อการเปลี่ยนแผ่นดินและการปกครองประเทศต่อไปจะเป็นไปโดยความเรียบร้อย ไม่ต้องเกิดราษฎรพันจนเป็นที่เดือดร้อนแก่ราชภูมิ ดังนั้นจึงทรงขอให้เจ้านายและเสนาบดี ทั้งปวงประชุมปรึกษากันเลือกเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ที่ที่ประชุมเห็นสมควร เป็นองค์รัชทายาท¹³⁹ พระองค์ประสงค์จะทราบผลในขณะที่ยังมีพระชนม์อยู่ พร้อมกันนี้ทรงให้ข้อสังเกตแก่เจ้านายและขุนนางเพื่อเป็นหลักในการเลือกรัชทายาทไว้ด้วยว่า

“กรมขุนเดช (กรมขุนเดชอดิศรา พระอนุชา) เล่าท่านก็เป็นคนพระธรรมเปาโครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อถ่าย ๆ จะเป็นใหญ่โตไปไม่ได้ กรมขุนพิพิธ (กรมขุนพิพิทธภูเบนทร์ พระอนุชา) เล่าก็ไม่รู้จักการทำงาน ปัญญาไม่สดดส่องไปได้ คิดแต่จะเล่นอย่างเดียว ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินให้อยู่ก็เห็นแต่ท่านฟ้าใหญ่ (สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ) ท่านฟ้าน้อย (สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรครองสวรรค์) ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่า ท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอม้ม ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็จะให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอม้มเสียหั้งแผ่นดินดอกระมังท่านฟ้าน้อยเล่าก็มีสติปัญญารู้วิชาการช่างและการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการ รักแต่การเล่นสนุก เท่านั้น”

ตามเสนาบดีก็ยังรืออยู่ว่าได้เลือกตั้งผู้ใด แต่เสนาบดีผู้มีอิทธิพลสูงสุดในเวลา นั้น คือเจ้าพระยาพาราณสัง เจ้าพระยาพาราณสังเห็นว่า ผู้ที่มีความสามารถสติปัญญาที่จะปกครองประเทศให้อดพันไปจากการคุกคามของต่างชาติได้ คือสมเด็จเจ้าฟ้าชายมงกุฎ ในเวลาประมาณ 1 อาทิตย์ก่อนที่สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะเสด็จสวรรคต เจ้าพระยาพาราณสัง ได้ไปเฝ้าเจ้าฟ้ามงกุฎที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ ทูลทابทามขออัญเชิญเสด็จขึ้นครอง ครองราชย์ เจ้าฟ้าชายมงกุฎทรงยินดีรับถ้าจำเป็น เพื่อมิให้เกิดจลาจลขึ้นในประเทศไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เสด็จสวรรคตในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 เจ้าฟ้าชายมงกุฎจึงได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรี

.....

เชิงอรรถบทที่ 3

1. หม่อมเจ้าหยงสูบพันพารเสนอด สยามกุล ประวัติศาสตร์ไทย อ้างอิงอยู่ใน ศิริ เปรมจิตร พระบรมราชนักเขียนที่ หน้า 185
2. ม.ร.ว.แสงโสม เกษมครี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ ผลงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 1 เล่มที่ 1 หน้า 101
3. Walter F. Vella, **Siam Under Rama III** (New York, 1975), p. 4
4. John Crawfurd, **Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochinchina**, Vol.I, pp. 193-194
5. George Finlayson, **The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochinchina in the Years 1821-2** (London : Murray, 1826), p. 128, requoted in Vella, **Siam Under Rama III**, p. 4
6. พระบ่าทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เนื้อที่นาหารชุณหิต อ้างอิงใน ศิริ เปรมจิตร พระบรมราชนักเขียนที่ หน้า 184
7. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชนักการ กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 (องค์การค้าครุสภากัจดพิมพ์ พระนคร พ.ศ. 2504) หน้า 112
8. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 7 หน้า 10
9. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 7 หน้า 182
10. สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ นิทานโบราณคดี (พญา จอมพล ป.พิบูลลงกรณ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราราช พ.ศ. 2487) หน้า 239
11. “Rama III’s edict against the introduction and sale of opium”, **Singapore Free Press**. June 1, 1983, as quoted in Sir John Bowring, **The Kingdom and People of Siam**. Vol.II, p. 367-377

12. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 3
13. Wales, **Ancient Siamese Government and Administration**, p. 68
14. Vella, **Siam Under Rama III**, p. 27
15. สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ นิทานโบราณคดี หน้า 234
16. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 15 หน้า 239
17. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 72, 89-90, 94-96, 123-126, 126-130
18. Vella, **Siam Under Rama III**, p. 19
19. **Ibid.**, p. 20
20. **Ibid**, p. 21
21. Wales, **Ancient Siamese Government and Administration**, p. 201, as quoted in Vella, **Op.cit.**, p. 21
22. Vella, **Op.cit.**, p. 22
23. **Ibid**, p. 23
24. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 183
25. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 24 หน้า 175
26. Vella, **Op.cit.**, p. 20
27. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 95, 114-115, 187
28. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 27, หน้า 94, 158
29. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 27, หน้า 95-96, 156-157
30. Vella, **Op. Cit.**p. 38
31. A.B. Griswold, “King Mongkut in Perspeetive”, **Journal of Siam Society**, XLV (1957), p. 10

32. Prince Dhani Nivat, **A History of Buddhism in Thailand** (Bangkok, 1965), p. 31
33. พระ wang ศรี เอื้อ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 289
34. เจ้าพระยาทิพากวงศ์ พระราชนพศานุภาพกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 80-82, 92
35. Griswold. **Op.cit.**, p. 16
36. **Ibid** , p. 17
37. Vella, **Op.cit.**, p. 41
38. **Ibid** , p. 42
39. พระ wang ศรี เอื้อ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 295-296
40. เจ้าพระยาทิพากวงศ์ พระราชนพศานุภาพกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 164
41. เจ้าพระยาทิพากวงศ์ พระราชนพศานุภาพกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 170
42. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 61 หน้า 167
43. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 42 หน้า 188
44. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 42 หน้า 174, 183
45. นายเปลือง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า 391
46. เจ้าพระยาทิพากวงศ์ พระราชนพศานุภาพกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 13, 111—112
47. Vella, **op.cit.**, p. 45
48. **Ibid.**, p. 44-45
49. พระ wang ศรี เอื้อ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 297-298
50. ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ 遑ลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 2 เล่มที่ 3 พ.ศ. 2511 หน้า 114
51. สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรับฟ้า หน้า 738-741

52. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 51 หน้า 745
53. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 51 หน้า 742
54. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 51 หน้า 751-755
55. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 51 หน้า 789-790
56. Vella, **op.cit.**, p. 119
57. ม.ร.ว.แสงโสม เกษมครี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ คณะกรรมการประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 1 เล่มที่ 2 หน้า 133
58. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 57 หน้า 134
59. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 57 หน้า 134
60. สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ “อธิบายเรื่องราوا้นเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ” ในเรื่อง จดหมายหลวงอุดมสมบัติ (กรุงเทพฯ, พ.ศ. 2458) หน้า 9
61. L.A. Mills, **British Malaya 1824-1867** (Oxford University Press, London, 1966) p.131
62. สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ “อธิบายเรื่องราواันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงสมบัติ” หน้า 7
63. The **Burney** Papers, Vol. 1 (October 1825 to April 1826), (Bangkok, 1910), p. 706-708
64. Mills, **Op.cit.**, p.70
65. Vella, **op.cit.**, p. 64
66. The Burney Papers, Vol. 1 p.p. 381-382
67. Mills, **op.cit.**, p. 156
68. The Burney Papers, Vol. 1 p. 664
69. Mills, **Op.cit.**, p. 157
70. Vella, **op.cit.**, p. 67
71. **Ibid**

72. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวดีกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 124-126
73. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์พระราชพงคาวดีกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 6-7
74. Mills, *op.cit.*, p. 166
75. Vella, *op.cit.* p. 76
76. *Ibid.*, p. 80
77. *Ibid.*
78. ม.ร.ว.แสงสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ แต่งงานประวัติศาสตร์และเอกสาร โบราณคดี ปีที่ 2 เล่ม 1 หน้า 91
79. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 78 หน้า 93
80. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 78 หน้า 96
81. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวดีกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 69
82. Vella, *op.cit.*, p. 84
83. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 78 หน้า 100
84. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 81 หน้า 93
85. ม.ร.ว.แสงสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ แต่งงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี ปีที่ 2 เล่ม 1 หน้า 101
86. Vella, *op.cit.*, p.p. 90-91
87. *Ibid.*, pp. 89-90
88. ม.ร.ว.แสงสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ แต่งงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี ปีที่ 1 เล่ม 3 หน้า 111
89. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวดีกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 135

90. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 89 หน้า 137
91. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 89 หน้า 136
92. Vella, **op.cit.** pp. 98-99
93. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวด้ากรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 187
94. พระราชพงคาวด้าเรนර หน้า 225
95. รวมเรื่องเกี่ยวกับญวนและเขมรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 161-162
96. Adhemard Leclerc, **Histoire du Cambodge** (Paris, 1914), pp. 442-423 as quoted in Vella,**op.cit.**, pp. 100-101
97. Ibid., p121, 429 as quoted in Vella, **op.cit.**p. 101
98. พระราชพงคาวด้าเรนර หน้า 251
99. Vella, **op.cit.**p. 102
100. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวด้ากรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 20-27
101. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 100 หน้า 28-30
102. Vella, **op.cit.**, pp. 103-104
103. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวด้ากรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 61-62
104. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 103 หน้า 61-66
105. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 103 หน้า 73-74
106. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 103 หน้า 100-101
107. Hall., **A History of Southeast Asia**, p.645
108. ม.ร.ว.แสลงไสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ คณะกรรมการประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 1 เล่ม 3 หน้า 118
109. พระราชพงคาวด้าเรนර หน้า 281, 284
110. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 108 หน้า 119

111. Vella, **op.cit.** p. 107
112. The Burney Papers, Vol. 1, pp 660-662, 666
113. Charles Gutstaff, **Journal of Three Voyages along the Coast of China in 1831, 1832,** and 1833, with **Notices** of Siam, Korea, and the **Loo - Choa Islands, 2nd ed.** (London: Westley and Davis, 1834) p. 81, as quoted in Vella, **op.cit.**, p. 118
114. Vella, **op.cit.**, p. 119
115. The Burney Papers, Vol. 1, pp. 376-387
116. Vella, **op.cit.**, p. 121
117. ประชุมพงคาวด้าภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 60
118. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 117
119. Vella, **op.cit.** pp. 126-128
120. เจ้าพระยาทิพารวงษ์ พระราชนพวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 93
121. Vella, **op.cit.**, p. 130
122. ประชุมพงคาวด้าภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 155-158, 187-190
123. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 122 หน้า 168
124. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 122 หน้า 135
125. ม.ร.ว.แสลงโสม เกษมครี และวิมล พงศ์พิพัฒน์ คณะกรรมการประวัติศาสตร์และเอกสาร
โบราณคดี ปีที่ 4 เล่ม 2 หน้า 40
126. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 41
127. Crawfurd, **Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China, Vol. 1** p. 193
128. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 42
129. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 43
130. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 44

131. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 45
132. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 125 หน้า 46
133. Vella, **op.cit.**, pp. 37-38
134. **Ibid.**, p. 123
135. ประชุมพงคาวดาร ภาคที่ 62 หน้า 68
136. Vella, **op.cit.**, p. 124
137. Hall, **op.cit.**, pp. 666-667
138. เจ้าพระยาทิพกรวงศ์ พระราชพงคาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 188
139. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 138 หน้า 185-186
140. เล่มเดียวกับเชิงอรรถที่ 138 หน้า 187
-